

6 september 1967
52e jaargang, no. 2609
verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Frustrerend

NIETS werkt zo frustrerend als steeds over frustratie te horen praten. Eenmaal deze mening toegedaan doet men er uiteraard beter aan het boekje *Overheid en frustratie*¹⁾ ongelezen weg te werpen. Dat zou echter jammer zijn, jammer van de f. 6,50 die het kost, jammer vooral omdat men dan een paar aardige referaten mist, die zeker kunnen bijdragen tot een wat scherper inzicht in dat emotioneel zo zwaar beladen en vaak zo weinig zorgvuldig gehanteerde begrip frustratie. „Slechts de negatieve connotatie is op het eerste gezicht het gemeenschappelijke element in alles wat men als frustratie kan aanduiden”, zegt de psycholoog Van de Griend (blz. 17). Inderdaad, wat duidt men al niet aan met dit mode-woord: zowel maatschappelijke als puur individuele onlustgevoelens, bedwongen agressie, de gevolgen van intermenselijke communicatiestoornissen en onbegrip, maar ook wat heel huiselijk heet eigenwijs zijn, geprikkeldheid en onbehagen. De omschrijving welke het dichtst de huistuin-en-keuken-voorstelling benadert, die wij allen van frustratie hebben, bevat twee elementen: „1. strevingen bij het individu en verwachtingen omtrent vervulling ervan; 2. verhinderende omstandigheden” (blz. 17/18).

Het is de welversneden pen van *Groene*-redacteur en Nieuw Links-vertegenwoordiger Han Lammers zeker toevertrouwd op puntige wijze een onderwerp als „Frustratie en politiek” uit te diepen. Hij keert zich daarin o.a. tegen de bekende stelling dat politiek de kunst van het mogelijke zou zijn (waarin ik hem graag bijval). Juist het onmogelijke zou de politicus vertrouwd moeten zijn:

„..... hij behoort zijn ideaal levend te houden, het te koesteren als het ware, om dan te trachten het met alle mogelijke middelen stap voor stap naderbij te brengen. In dat hanteren van het mogelijke behoort hij vaardig te zijn, maar het ón-mogelijke, dat is waar hij ten diepste mee te maken heeft, wat hem het dierbaarst behoort te zijn. In zijn beste ogenblikken behoort de politicus een dromer te zijn, een dromer overigens die zich op elk ogenblik moet willen laten wakker schudden. Om dan te doen, wat tot zijn mogelijkheden moet horen, wat hij zich eigen gemaakt moet hebben: snel verzamelde informatie snel toepassen” (blz. 28).

Het naleven hiervan levert natuurlijk praktische onmogelijkheden op. De hieruit voortvloeiende frustraties zijn een deel, sterker nog, moeten deel uitmaken van de psyche van de politicus. De spanning tussen mogelijkheid en ideaal dient tot zijn geestelijke uitrusting te behoren. Evenmin als hij een welfremde, met zijn hoofd boven de wolken der realiteit uitstekende idealist mag zijn, dient hij alleen maar lippendienst aan het ideaal, aan het ón-mogelijke te bewijzen. Het voortdurend meer willen dan wat een „haalbare kaart” heet, moet het belangrijkste onderdeel vormen van zijn politicus zijn. Frustraties blijven hem daarbij dan niet bespaard. Alleen een gefrustreerd politicus is een goed politicus, zou je kunnen zeggen.

Het boekje bevat meer goede referaten (Prof. Hulsman bijv. over „Frustratie en justitie”) dan dat van Lammers; ik vond zijn bijdrage en met name het onderdeel over de hierboven gesignaleerde spanning tussen ideaal en praktijk van de politiek echter voor de huidige politieke discussie verreweg het belangrijkste. Het helpt ons misschien in te zien dat de keuze tussen radicaal en minder radicaal voor een deel te herleiden is tot een fundamentele keuze: tussen politiek als streven naar het ón-mogelijke en politiek als de kunst van het mogelijke.

dR

¹⁾ Prof. Mr. P. J. Verdam, Dr. Ir. P. C. van de Griend, H. Lammers, Prof. Mr. B. de Goede en Prof. Mr. L. H. C. Hulsman: *Overheid en frustratie*, voordrachten gehouden op het Landelijk Juridisch Studentencongres 1967 te Rotterdam. Æ. E. Kluwer, Deventer 1967, 80 blz., f. 6,50.

INHOUD

Frustrerend	879
<i>Dr. A. Maris:</i>	
De landbouw in arme en rijke landen omstreeks het jaar 2000	880
<i>Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk:</i>	
Nogmaals de technologische achterstand van Europa ...	885
<i>Dr. A. M. Groot en Drs. J. Groot:</i>	
Loonbepaling en loonbetaling	887
Ingezonden stukken:	
<i>J. Kuiterman: De politiek en de economie, met een naschrift van Prof. Dr. A. Heertje en Drs. V. Halberstadt</i>	891
<i>J. Varkevisser: Sociaal verzekeringsbeleid in een impasse, met een naschrift van Drs. J. P. de Heij</i>	892
Boekbesprekingen:	
L. H. Klaassen: Area economic and social redevelopment. Guidelines for programmes (bespr. door Drs. M. C. Verburg)	893
Henri Brugmans: Vingt ans d'Europe (bespr. door Mr. E. A. Alkema)	894
Recente publikaties	895
<i>Drs. R. L. Boissevain:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt ...	896

De landbouw in arme en rijke landen omstreeks het jaar 2000

DE dertiende internationale conferentie van landbouweconomen zal dit jaar in Sydney worden gehouden. Ter gelegenheid hiervan is het mei-nummer van *International Journal of Agrarian Affairs* gewijd aan het thema: „The economist and farm people in a rapidly changing world”. In een drietal bijdragen ¹⁾ worden door een demograaf, een natuurwetenschappelijke onderzoeker en een econoom beschouwingen gegeven over enkele belangrijke ontwikkelingstendities in en buiten de landbouw, terwijl bovendien een poging wordt gewaagd enkele aspecten te kwantificeren tot het jaar 2000. Dit artikel is op genoemde drie bijdragen gebaseerd. Aangezien die artikelen reeds samenvattingen zijn van uitvoerige studies, zal het duidelijk zijn dat deze bijdrage voor *E.-S.B.* met zevenmijlslaarzen door de stof heen moet wandelen.

Bevolkingsgroei en voedselvoorziening

Recente schattingen van de Bevolkingsafdeling van de Verenigde Naties laten zien dat bij een voortduren van de huidige tendenties in de geboorte- en sterftecijfers de wereldbevolking in de periode 1960-2000 zal toenemen van 3 mrd. tot 7,4 mrd. Bij een aanzienlijke daling van het geboortecijfer — zodat de jaarlijkse bevolkingsgroei 1,6 pCt. bedraagt — zal de wereldbevolking in 2000 nog bijna 6 mrd. zielen tellen. Dit laatste cijfer is volgens vele deskundigen het minimum wat men kan verwachten van de invloed van geboorteregeling tussen nu en 2000.

Tabel 1 geeft een overzicht van de geraamde bevolkingsgroei in de afzonderlijke werelddelen. Bij deze schattingen is dus rekening gehouden met aanzienlijk lagere geboortecijfers.

Latijns-Amerika en Afrika geven de snelste groei te zien, terwijl in Zuid-Azië de toeneming van de bevolking absoluut gezien het grootst is. De wereldbevolking zal in de periode 1960-2000 bij de gemaakte veronderstellingen verdubbelen en 6 mrd. bereiken. Het cijfer van 6 mrd. stelt de landen voor de opgave om de hoeveelheid voedsel in genoemde periode minstens te verdubbelen en bovendien te zorgen voor een enorme uitbreiding van de werkgelegenheid. De investeringen in kapitaalgoederen en in het verkrijgen en verspreiden van de kennis die hiervoor nodig zijn, zijn onvoorstelbaar groot.

Het gaat dus, met name in de economisch minder ontwikkelde landen, niet alleen om een sterke vergroting van de voedselproductie — hoe belangrijk ook — maar eveneens om de verbreding van de economische structuur en grote veranderingen in de sociale structuur. Deze doeleinden zijn alleen te verwezenlijken als de ontwikkelingslanden erin slagen de bevolkingsgroei te temperen. Veel regeringen hebben hiertoe reeds besloten. Het zal echter nog wel een paar lustraduren alvorens men kan constateren of deze landen in de realisering hiervan geslaagd zijn. De economisch ontwikkelde landen hebben de demografische en economische vraagstukken voor hun eigen gebied goeddeels tot een oplossing gebracht. Zij staan nu voor de opgave geld en know-how in voldoende mate en op een aanvaardbare wijze ter beschikking te stellen van de rest van de wereld.

Ten aanzien van de voedselproductie rijst de vraag of er voldoende grond beschikbaar is om de agrarische productie te verdubbelen. Sinds Malthus is de honger op aarde zeker niet groter geworden, ondanks de geweldige toeneming van de bevolking: in 1750 was de wereldbevolking ruim 700 mln., in 1900 ruim 2 mrd. en in 1960 bijna 3 mrd. Vooral door twee oorzaken is de agrarische productie sterk toegenomen: uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond en vergroting van de stofopbrengsten per ha. Technisch gesproken is ook in de komende periode nog een sterke stijging van de voedselproductie mogelijk. In de achter ons liggende 30 tot 40 jaar is in verschillende landen de voedselproductie inderdaad verdubbeld. Er zijn geen nieuwe ontdekkingen nodig om dit resultaat ook in andere landen te bereiken. Waar het op aan komt, is overdracht en toepassing van reeds bestaande kennis. De moeilijkheden die men hierbij ontmoet, zijn vooral van sociologische en economische aard.

In de komende periode is het in beginsel mogelijk de uitbreiding van de agrarische productie op de aanwezige oppervlakte cultuurgrond te realiseren. Er zijn geen spectaculaire projecten nodig, waarbij bijv. gebieden met lage temperaturen onder verwarmd glas of woestijnen d.m.v. bevoeiing met ontzilt zeewater tot productie worden gebracht. Uit landbouwtechnisch oogpunt bezien is een verdubbeling van de productie en meer dan dat mogelijk door op de bestaande cultuurgrond de kg-opbrengsten te verhogen.

Ontwikkeling van vraag en aanbod

Hoe zullen de vraag naar en het aanbod van voedsel zich op aarde tot 2000 ontwikkelen? Voor de beantwoording van deze vraag zal een onderscheid gemaakt worden tussen de economisch ontwikkelde landen ²⁾ (D.C.'s) en de minder ontwikkelde landen (L.D.C.'s). Dit onderscheid is noodzakelijk omdat de landbouw in de welvarende landen in een geheel andere ontwikkelingsfase verkeert dan die in de arme landen. Het is immers algemeen bekend dat in de rijke landen met een relatief lage man-land ratio een overvloed aan voedsel wordt geproduceerd, terwijl in de arme landen met een zeer dichte arbeidsbezetting een schreeuwend tekort aan voedsel bestaat. Tot voor kort waren de L.D.C.'s niet in staat het overschot aan voedsel uit de D.C.'s te kopen. De laatste jaren zien wij echter dat sommige ontwikkelingslanden bepaalde agrarische producten importeren. De vraag is of dit een begin betekent van een ontwikkeling waarbij de beide delen van de wereld economisch meer met elkaar verweven raken.

Een tweede punt dat in dit verband aandacht verdient, is het verschil tussen plantaardige en dierlijke productie. De eerste vormt niet alleen de basis voor de tweede, maar zij is economisch gesproken ook uniek. Immers, alleen

¹⁾ W. D. Borrie: „Population growth — demographic and sociological viewpoints”. F. C. Bawden: „Trends and prospects from the standpoint of natural scientists”. Thorkil Kristensen: „The approaches and findings of economists”.

²⁾ Noord-Amerika, West-Europa, Japan, Australië en Nieuw-Zeeland.

door middel van planten is het mogelijk om met zonne-energie organische stof te produceren uit CO₂, H₂O en enkele mineralen. Dit gebeurt al miljoenen jaren en dit is ook de reden waarom grond zo'n essentiële en bijzondere produktiefactor is in de agrarische produktie. Andere produktiefactoren kunnen grond niet vervangen, zij kunnen alleen helpen om de grond intensiever te gebruiken. Grond is dus de primaire factor die het mogelijk maakt via planten zonne-energie te benutten. Dierlijke produktie transformeert slechts organische stof in een andere vorm, waarbij veel energie verloren gaat. Van de plantaardige produktie wordt meer dan 60 pCt. omgezet in dierlijke produkten (hoofdzakelijk in de D.C.'s), terwijl bijna 40 pCt. eenheden rechtstreeks door de mens wordt geconsumeerd (voornamelijk in de L.D.C.'s).

Alvorens de vraag naar en het aanbod van voedsel globaal te schatten, dient ten slotte nog te worden opgemerkt dat 12 pCt. van de agrarische produktie bestaat uit „non-food” produkten, zoals koffie, thee, katoen en rubber. Dit aandeel neemt in de D.C.'s af en in de L.D.C.'s nog wat toe. Aangenomen is dat gemiddeld het aandeel van de „non-food” landbouwprodukten gelijk blijft.

De vraagontwikkeling hangt in de eerste plaats af van de bevolkings- en inkomensgroei; hierbij zijn leeftijdsopbouw, inkomensverdeling en prijsverhoudingen tussen agrarische en niet-agrarische produkten factoren van secundair belang. De aanbodontwikkeling houdt uiteraard verband met de vraagontwikkeling. Er zijn echter een aantal factoren die de elasticiteit van het aanbod beperken.

In de eerste plaats is er het algemeen sociaal-economische klimaat. In een land dat rijk is aan grondstoffen, een goede infrastructuur bezit en een behoorlijk niveau van kennis en scholing heeft bereikt, kan de agrarische produktie gemakkelijker en sneller toenemen dan in een land met een ongunstig sociaal-economisch klimaat. Hetzelfde geldt ook voor de groei in de niet-agrarische sectoren. Belangrijk voor het sociaal-economische klimaat is ook de stabiliteit van de regering en de betrouwbaarheid en efficiency van het bestuursapparaat.

Naast deze algemene factoren zijn voor de ontwikkeling van het aanbod van agrarische produkten van betekenis de meer specifieke produktiefactoren: grond, arbeid, kapitaal en kennis. De primaire produktiefactor in de landbouw is de grond. In primitieve gemeenschappen is per eenheid grond slechts weinig arbeid nodig om de produkten van het land te verzamelen. In een volgend stadium, wanneer er inderdaad sprake is van bebouwen van het land, wordt de behoefte aan arbeid steeds groter en in een later stadium worden ook kapitaal en kennis van grote betekenis. In toenemende mate wordt het gebruik van de grond intensiever.

Hoewel het voortbrengend vermogen van de grond afhankelijk is van bodemtype, topografie en klimaat, is het voor zulke grote gebieden als in deze beschouwing worden onderscheiden, verantwoord het produktiever-

TABEL 1.

Raming van de wereldbevolking in mln. a)

	1960	1980	2000
Noord-Amerika	199	262	354
Latijns-Amerika	212	374	624
Europa	425	479	527
U.S.S.R.	214	278	353
Zuid-Azië b)	858	1.366	2.023
Oost-Azië c)	793	1.038	1.284
Afrika	273	449	768
Oceanië	16	23	32
Wereld	2.990	4.269	5.965

a) Gebaseerd op gegevens van U.N. Department of Economic and Social Affairs, 1964.

b) Tot Zuid-Azië behoren: Midden-Zuid-Azië, Zuid-Oost-Azië en het Midden-Oosten.

c) Tot Oost-Azië behoren: China, Hongkong, Mongolië, Macao, Japan, Korea, Taiwan en de Ryukyu Eilanden.

TABEL 2.

Oppervlakte grond in ha per hoofd van de bevolking

	D.C.'s			L.D.C.'s		
	1960	1980	2000	1960	1980	2000
Bouwland	0,7	0,5	0,4	0,4	0,2	0,14
Grasland	1,3	1,0	0,8	0,6	0,4	0,24
Totaal	2,0	1,5	1,2	1,0	0,6	0,38

mogen van de grond te baseren op de oppervlakte. Wel moet een onderscheid worden gemaakt tussen bouwland en grasland, omdat bouwland gemiddeld vier maal zo produktief is als grasland. Bij de hier gemaakte schatting van het aanbod is aangenomen dat het areaal cultuurgrond gelijk zal blijven. Er is uitbreiding mogelijk, maar hier staat tegenover een sterke toeneming van het niet-agrarische grondgebruik. Toch zal door de sterke bevolkingsgroei de oppervlakte grond per hoofd van de bevolking afnemen. De cijfers in tabel 2 geven hiervan een indruk voor de D.C.'s en de L.D.C.'s.

De conclusie uit deze tabel is dat de D.C.'s in 2000 driemaal zoveel grond per hoofd zullen hebben als de L.D.C.'s. Bovendien natuurlijk meer kapitaal en kennis. In de achter ons liggende periode is in de D.C.'s vooral het gebruik van opbrengstverhogende „inputs” toegenomen; thans ligt het accent veel meer op een toeneming van arbeidbesparende kapitaalgoederen. In de L.D.C.'s zal in de komende periode vooral het gebruik van „inputs” die de opbrengst verhogen, ingang moeten vinden, zoals: betere rassen en beter vee, kunstmest, insecticiden en water voor bevloeiing.

Het op grote schaal invoeren van grote machines en werktuigen is in deze landen economisch niet verantwoord, omdat de arbeid nog in overvloed aanwezig is. De hoeveelheid arbeid in de landbouw zal immers in de L.D.C.'s tot 2000 nog aanzienlijk toenemen. In de D.C.'s is de hoeveelheid agrarische arbeid reeds sterk verminderd, maar ook in de komende decennia zal deze ontwikkeling

(I.M.)

administratie- problemen? besteedt ze uit!

Besteedt uw administratieproblemen uit. Aan Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V. Daar staan 2 computers tot uw beschikking. Met

ponskaart- en ponsbandinvoer. En met magneetband eenheden en verwisselbare schijvenpakketten. Efficiënt voor u! Wij zullen het u graag uitleggen en voorrekenen.

Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V., Coolsingel 49, Rotterdam Tel. 010-116155. Centrum voor Elektronische Informatieverwerking.

zich voortzetten. De landbouw wordt in deze landen dus steeds arbeidsextensiever; in de ontwikkelingslanden daarentegen arbeidsintensiever.

De conclusie die uit het bovenstaande kan worden getrokken is, dat het aanbod in de L.D.C.'s vooral zal toenemen door een verhoging van de kg-opbrengsten per ha en niet door een uitbreiding van het areaal. Voor de verhoging van de kg-opbrengsten per ha zal nog veel „adaptive research” nodig zijn om de reeds bestaande kennis in de economisch ontwikkelde landen bruikbaar te maken voor de ontwikkelingslanden. Hiernaast zal veel voorlichting en onderwijs nodig zijn om deze kennis te verspreiden over de vele miljoenen boeren. Dit proces heeft tijd nodig. Vandaar dat verondersteld wordt dat de agrarische produktie na 1980 sterker zal toenemen dan in de periode vóór 1980. Voor de economisch ontwikkelde landen daarentegen is voor de eerste periode de produktie-toeneming van 1955-1965 aangehouden, terwijl voor 1980-2000 een lager groeitempo is aangenomen.

In tabel 3 is het resultaat van de schattingen voor de vraag- en aanbodontwikkeling weergegeven.

In 1980 zal de export van voedsel uit de D.C.'s 10 pCt. bedragen van de produktie in deze landen en in 2000 zelfs 18 pCt. Veruit het grootste deel van deze export zal komen uit Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland, terwijl de landen in het Verre Oosten (met inbegrip van India en Pakistan) de grote importeurs zullen zijn. Belangrijk in deze zeer globale prognose is dat een aantal ontwikkelingslanden in de toekomst importeurs zullen worden van agrarische produkten, vooral granen, terwijl vóór de oorlog de ontwikkelingslanden juist exporteurs van granen waren. In de naoorlogse periode heeft deze omkeer zich reeds voltrokken.

Gelet op de snelle bevolkingsgroei in de ontwikkelingslanden en de geringe oppervlakte grond, kapitaal en kennis per werker behoeft deze ontwikkeling ons niet te verbazen. Uiteraard is deze ontwikkeling alleen mogelijk als de L.D.C.'s niet-agrarische produkten kunnen exporteren en een hoeveelheid „non-food” landbouwprodukten, waardoor de betalingsbalans weer in evenwicht komt. Het laat zich aanzien dat vooral ook in de toekomst niet zelfvoorziening, maar toenemende handel tussen de onderscheiden groepen van landen in het belang is van de welvaartsverhoging voor beide groepen.

Consequenties voor het aantal agrariërs en hun inkomensniveau

Het is gemakkelijker om een schatting te maken van de totale bruto produktie dan te voorspellen met hoeveel mensen deze produktie zal plaatshebben en wat er zal gebeuren met het inkomensniveau van de agrarische bevolking.

Wat betreft het aantal mensen in de landbouw zullen de twee onderscheiden delen van de wereld een geheel andere ontwikkeling te zien geven. Tegen 2000 zal in de D.C.'s nog slechts ongeveer 5 pCt. van de beroepsbevolking in de landbouw werken. Het aantal bedrijven zal sterk verminderen en de gemiddelde bedrijfsgrootte aanzienlijk

TABEL 3.

Vraag en aanbod van agrarische produkten

In mrd. \$	D.C.'s			L.D.C.'s		
	1960	1980	2000	1960	1980	2000
Vraag	80	113	151	47	89	170
Produktie	78	125	186	48	77	135
	- 2	+ 12	+ 35	+ 1	- 12	- 35
Jaarlijkse toename in procenten	1960-1980		1980-2000	1960-1980		1980-2000
Vraag	1,75		1,5	3,25		3,3
Produktie	2,4		2,0	2,4		2,8

TABEL 4.

Raming agrarische en niet-agrarische bevolking a)

	1960		2000			Jaarlijkse aanwas in pCt.
	Mln.	pCt.	Mln.	pCt.	1960=100	
Bevolking D.C.'s						
Agrarisch	115	18	50	5	43	-2,0
Niet-agrarisch	525	82	950	95	181	1,5
Totaal	640	100	1.000	100	156	1,1
Bevolking L.D.C.'s						
Agrarisch	920	66	1.480	40	161	1,2
Niet-agrarisch	460	34	2.170	60	472	3,9
Totaal	1.380	100	3.650	100	264	2,4

a) In deze tabel konden geen cijfers worden opgenomen van een aantal landen waar de economie centraal gepland en geleid wordt (U.S.S.R., de Oosteuropese landen, China, Noord-Korea en Noord-Vietnam).

groter worden. Op deze grotere bedrijven zullen de werkzaamheden volledig gemechaniseerd worden uitgevoerd. Onzeker is nog of deze ontwikkeling zal leiden tot zeer grote bedrijven waarbij alle werkzaamheden zelfstandig binnen het bedrijf plaatshebben of dat loonwerkers een belangrijke rol blijven spelen al of niet gecombineerd met intensieve samenwerkingsvormen, zodat er meer sprake is van vergrote gezinsbedrijven. Het gebruik maken van de computer, o.m. voor het berekenen van optimale bedrijfsplannen, zal algemene gang vinden.

In de ontwikkelingslanden zal de agrarische bevolking nog sterk toenemen. Aangezien het areaal cultuurgrond weinig zal veranderen, moeten de bedrijven wel kleiner worden. De arbeidsbezetting zal dichter worden. Mechanisatie op grote schaal is hierdoor niet mogelijk en economisch ook niet verantwoord. Wel zullen misschien bepaalde werkzaamheden met kleine werktuigen worden verricht, niet om arbeid te sparen maar om onafhankelijker te worden van het weer.

Voor de D.C.'s is een jaarlijkse afnemings van de agrarische bevolking aangenomen van 2 pCt. Dit is iets minder dan de afnemings die de O.E.C.D.-landen in de afgelopen 10 jaar te zien hebben gegeven. Moeilijker is het om de groei van de twee sectoren (agrarisch en niet-agrarisch) in de L.D.C.'s te voorspellen. In tabel 4 zijn de cijfers

(I.M.)

Met een aandeel **VEREENIGD BEZIT VAN**

deels gebaseerd op de groei van de agrarische bevolking in de afgelopen jaren en deels op de veronderstelling dat de groei van de niet-agrarische bevolking niet sneller kan zijn dan 1,6 maal die van de totale bevolking.

De resultaten zijn indrukwekkend. De agrarische bevolking in de D.C.'s geeft een daling te zien van meer dan 50 pCt. tot 50 mln., terwijl in de L.D.C.'s de agrarische bevolking met 60 pCt. toeneemt tot bijna 1.500 mln. Wanneer het areaal bouwland in beide gebieden ongeveer gelijk zal blijven, moet de oppervlakte bouwland in de D.C.'s per hoofd van de agrarische bevolking toenemen van 3,2 tot 7,4 ha en in de L.D.C.'s afnemen van 0,74 ha tot 0,46 ha. In het jaar 2000 zal dus de oppervlakte bouwland per hoofd van de agrarische bevolking in de D.C.'s 15 maal zo groot zijn als in de L.D.C.'s (in de eerste groep landen is het totale bouwlandareaal ca. 370 mln. ha, in de laatste groep 680 mln. ha).

In beide delen van de wereld is er een inkomenskloof tussen de agrarische bevolking en de rest; in de L.D.C.'s is deze groter dan in de D.C.'s. In de ontwikkelde landen zal deze kloof in de komende periode kleiner worden. In de eerste plaats omdat de produktiviteit in de landbouw er sterk zal stijgen, vooral door een sterke daling van het aantal agrarische werkers. De stijging van de produktie per man kan uit de voorgaande tabellen worden berekend op meer dan 4 pCt. per jaar; dit is een sterkere toeneming dan in de niet-agrarische sectoren van het bedrijfsleven. In de tweede plaats is een relatieve verbetering van de agrarische prijzen niet onmogelijk als de L.D.C.'s in toenemende mate agrarische produkten uit de D.C.'s gaan importeren. Gedurende de laatste jaren geven de exportprijzen reeds een lichte verbetering te zien. Het is waarschijnlijk dat tegen het eind van deze eeuw de inkomensdispariteit zal zijn opgeheven. Er zal dan een evenwicht zijn ontstaan tussen de landbouw en de rest van het bedrijfsleven en in deze situatie zal vertrek uit de landbouw niet langer plaatsvinden.

In de L.D.C.'s neemt de produktie per man slechts met 1,4 pCt. per jaar toe, en dit ondanks het feit dat op het ogenblik de produktie per man minder dan 1/10 bedraagt van die in de ontwikkelde landen. Deze stijging is langzamer dan in het niet-agrarische deel van de economie. Tenzij de agrarische prijzen in deze landen sterk stijgen, zal de inkomenskloof dan ook nog toenemen. Deze langzame toeneming van de produktiviteit vindt haar oorzaak in het feit dat de overdracht van kennis aan de miljoenen boeren slechts zeer geleidelijk verloopt. Belangrijker is evenwel dat het aantal agrarische werkers nog aanzienlijk zal toenemen, waardoor dus de man-land ratio nog ongunstiger wordt; dit in tegenstelling tot de sterke vermindering in de D.C.'s. Het ziet er niet naar uit dat deze ongunstige man-land ratio kan verbeteren, omdat eenvoudig de niet-agrarische sectoren in de ontwikkelingslanden zich niet sneller kunnen uitbreiden en dus niet in staat zijn om nog meer agrariërs op te nemen.

Het perspectief wordt waarschijnlijk pas gunstiger bij

(I. M.)

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keyst. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14 vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsofnametechniek en vooral onze eersteklas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I. M.)

de overgang van deze eeuw naar de volgende. In de eenentwintigste eeuw zal de produktiviteit van de landbouw sneller gaan stijgen, mits uiteraard de bevolkingsgroei aanzienlijk minder wordt. Dan zal namelijk de landbouw in de ontwikkelingslanden in de groeifase komen, waarin de landbouw in de D.C.'s tussen 1930 en 1950 is aangeland. Een fase die gekenmerkt wordt door een sterke absolute daling van de agrarische beroepsbevolking gepaard gaande met een mechanisatie op grote schaal. Ingrijpende structuurveranderingen zijn dan nodig om de sterk vergrote productiecapaciteit per man te realiseren. Deze accentverlegging van teelttechnische verbeteringen naar structuurveranderingen is wat we momenteel zien in de Westerse landen en het is immers vooral hierdoor dat thans in deze landen de produktiviteit zo sterk stijgt.

Wellicht dat na 1980 ook de voortbrenging van eiwitrijker plantaardige produkten van betekenis kan worden en dat de dierlijke produktie via de plantaardige omweg aanzienlijk minder calorieën zal vragen. Ook verbeteringen in de verhouding tussen halm en korrel en tussen blad en knollen zijn zeker te verwachten, evenals het kweken van rassen die door een beter gebruik van de zonne-energie meer droge stof in consumabele vorm kunnen voortbrengen. Al deze verbeteringen kunnen het voedingsniveau in de L.D.C.'s reeds in deze eeuw aanzienlijk verhogen. Tenslotte kan nog worden gewezen op een meer revolutionaire wijze waarop misschien de hoeveelheid voedsel kan toenemen, t.w. de produktie van algen in zeewater en van gistculturen welke gevoed worden met aardolie. Maar hiermee hebben we de landbouw verlaten en minder vaste grond onder de voet gekregen.

Politieke consequenties

Doel van iedere politiek t.a.v. de besproken vraagstukken dient in de eerste plaats te zijn opvoering van het welvaartsniveau en hierbij van het voedingsniveau in de arme landen. In de tweede plaats is van belang vermindering van de inkomenskloof tussen de agrariërs en de anderen.

Allereerst enkele opmerkingen over de L.D.C.'s. Pri-

1894 de voordelen van een afgeronde aandelenportefeuille

mair voor iedere politiek in de ontwikkelingslanden is het afremmen van de bevolkingsgroei door maatregelen die het geboortecijfer omlaag brengen. De kans van slagen van de ontwikkelingsplannen die in verschillende landen in uitvoering zijn, wordt hierdoor groter en het gestelde doel eerder bereikt.

Betreffende de ontwikkelingsplannen dient opgemerkt te worden dat hierin meer aandacht aan de landbouw moet worden besteed. Het is niet in te zien hoe economische groei mogelijk is zonder dat de zelfvoorzieningslandbouw getransformeerd wordt in een landbouw die produceert voor de markt. Hiervoor zijn nodig de eerder genoemde verbeteringen in de teelttechniek. Om deze verbeteringen in een optimale dosering aan te brengen is toegepast onderzoek ter plaatse van groot belang, steunende op basisonderzoek dat in de D.C.'s is verricht. De verkregen kennis moet natuurlijk bij de boeren worden gebracht. Hiervoor is nodig opleiding van voorlichters en ook onderwijs aan de boeren zelf. Om de benodigde „inputs” te krijgen, zullen landbouwindustriën nodig zijn, evenals voor de verwerking van de eindprodukten. Verder zal het duidelijk zijn dat voor de aan- en afvoer van produkten wegen en transportmiddelen nodig zijn. Een belangrijke stimulans om de traditionele landbouw te doorbreken zal dikwijls zijn een hervorming van het grondgebruik, terwijl ten slotte een bepaald prijsbeleid noodzakelijk wordt.

Uit deze niet volledige opsomming van noodzakelijke maatregelen blijkt reeds dat de veranderingen slechts zijn te realiseren wanneer ze gepaard gaan met een ontwikkeling van niet-agrarische sectoren in de betreffende landen. Wanneer de landbouw steeds meer „non-factor inputs” moet kopen, moet hij ook produkten kunnen verkopen. Een snelle ontwikkeling van de niet-agrarische bestaansbronnen zal dit proces vergemakkelijken. Deze verbreding van de economische structuur is bovendien nodig omdat nog veel personen de landbouw moeten verlaten. In de ontwikkelingsplannen moet dus veel aandacht worden besteed aan de landbouw, maar niet aan de landbouw alleen. De landbouw dient een onderdeel te blijven van een bredere aanpak.

UIT deze summier schets van wat er in de ontwikkelingslanden gedaan moet worden, springen enkele belangrijke taken voor de D.C.'s reeds duidelijk naar voren.

Betreffende de landbouw zullen in de eerste plaats middelen gevonden moeten worden om de „adaptive research” van de grond te krijgen, terwijl voorts belangrijk is het zenden van deskundigen om de verkregen kennis, via de opleiding van voorlichters en rechtstreeks, bij de boeren te brengen. Behalve wellicht hervormingen in de

landpacht en aandacht voor bevoeding en ontsluiting, zijn het in de ontwikkelingslanden vooral de teelttechnische vraagstukken die op de voorgrond dienen te staan. Het gaat immers in de eerste plaats om verhoging van de kg-opbrengsten en niet om verlaging van kosten, want agrarische arbeid is in deze landen overvloedig aanwezig. Van belang zal ook zijn het ter beschikking stellen van geld en kennis om de benodigde landbouwindustriën tot ontwikkeling te brengen.

Maar is voedselhulp voor de L.D.C.'s niet van groot belang? Uit bovenstaande gedachtengang komt naar voren dat voedselhulp geen wezenlijke bijdrage kan leveren in de ontwikkeling van de betreffende landen. Het kan zelfs de gewenste ontwikkelingen afremmen. Wanneer het toch nodig is — in noodgevallen — dient men de ongewenste neveneffecten te vermijden en te zorgen dat het voedsel inderdaad komt bij hen die het anders niet zouden kopen. Beter is dus om de ontwikkelingslanden geld te geven waarmee zij de benodigde investeringen kunnen doen, en deskundigheid ter beschikking te stellen zodat het juiste gebruik hiervan zoveel mogelijk gerealiseerd wordt.

Bovendien is van grote betekenis bevordering van de internationale handel; niet het zich richten op zelfvoorziening biedt de ontwikkelingslanden het meeste perspectief. Wij zagen reeds dat in de komende periode de L.D.C.'s in toenemende mate importeurs zullen worden van bepaalde agrarische produkten; vooral granen. Volgens Kristensen zal het gevolg zijn dat de exportprijzen zullen stijgen en de prijzen van de agrarische produkten in de D.C.'s dan met minder hulp uit de schatkist op het peil kunnen blijven dat noodzakelijk wordt geacht. Hiertoe werken ook mee de grote structuurveranderingen in de Westerse landbouw, waardoor de produktiviteit sterk blijft toenemen. Wanneer Kristensens schatting juist is dat de totale hulp aan de landbouw in de D.C.'s groter is dan de ontwikkelingshulp van de D.C.'s aan de ontwikkelingslanden, kan vermindering van deze hulp wellicht in de toekomst een belangrijke bijdrage leveren voor ontwikkelingshulp.

Het behoeft geen betoog dat deze ontwikkeling van de handel in „food-products” het noodzakelijk maakt dat de L.D.C.'s industrieproducten kunnen uitvoeren zonder dat deze grote belemmeringen in de weg worden gelegd. Hetzelfde geldt voor de uitvoer van bepaalde tropische produkten (suiker, katoen en tabak) die in beide delen van de wereld worden geproduceerd. Hiervoor geldt dat concurrentievervalsende voorwaarden dienen te worden vermeden, omdat anders aan de in het begin gestelde doeleinden geweld wordt aangedaan.

¹s-Gravenhage.

Dr. A. MARIS.

(I.M.)

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Nogmaals de technologische achterstand van Europa

DE discussie over de technologische achterstand ¹⁾ van Europa t.o.v. de Verenigde Staten is sedert het einde van het vorige jaar behoorlijk op gang gekomen. Het is te hopen dat het niet alleen bij woorden zal blijven, maar dat het op dit gebied ook tot meerdere actie zal komen. In de laatste tijd zijn er aanwijzingen in die richting. De vooruitgang in de discussie betreft vooral twee ontwikkelingen. De eerste is dat thans een beter inzicht is verkregen in de inhoud van het begrip technologische achterstand van Europa. De andere ontwikkeling op dit gebied is een verdieping van het vraagstuk van de oorzaken van deze achterstand. Daartoe hebben onder meer bijgedragen de besprekingen over dit vraagstuk in de N.A.V.O., in de E.E.G. en in de O.E.S.O. ²⁾ en — wat ons land betreft — het rapport van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel ³⁾. De allernieuwste bijdrage vormen de gesprekken, die de Amerikaanse missie onder leiding van Dr. Hornig begin juli in zes Europese hoofdsteden heeft gehouden over genoemde achterstand ⁴⁾.

Het vraagstuk van de technologische achterstand van Europa is zeer omvattend en gecompliceerd. Daarom liepen de meningen ook tot voor kort zo sterk uiteen. Hoewel de meningsverschillen blijven bestaan, heeft juist de verdieping van dit vraagstuk tot een verheldering en daarmee tot een zekere toenadering bijgedragen.

De oorzaken van deze achterstand kunnen globaal worden ingedeeld in verschillende groepen: achterstand in de zuivere wetenschapsbeoefening en op het gebied van de toegepaste wetenschap, het ontbreken van een grote markt, gebreken in management, verschil in onderwijsmethoden en een niet onbelangrijke restgroep van andere oorzaken. We beperken ons in dit artikeltje tot de eerste groep van oorzaken.

TOT de tweede wereldoorlog had Europa op het gebied van de zuivere wetenschap een grote voorsprong op de Verenigde Staten. Nieuwe theorieën op het gebied van de exacte wetenschappen, door Europeanen ontwikkeld, werden door Amerikaanse ondernemingen voor het vervaardigen van nieuwe processen en produkten gebruikt. Na de oorlog is hierin een grote verandering gekomen. Volgens de bekende fysicus, Dr. Edward Teller ⁵⁾, heeft Amerika thans de leiding in de wereld op het gebied van de zuivere wetenschappen. Een bewijs hiervoor is onder meer het grote aantal Amerikaanse Nobel-prijswinnaars in de natuurkunde in dit decennium. Een andere aanwijzing, dat Europa een technologische achterstand heeft, is het verschijnsel van de gunstige technologische betalingsbalans van de Verenigde Staten, waarop in een O.E.S.O.-publikatie is gewezen ⁶⁾.

De vraag rijst derhalve waarom er dan zoveel verschil van mening is over dit vraagstuk, zelfs binnen één land. Een verklaring hiervoor is, dat de mate van technologische achterstand in éénzelfde land aanzienlijk kan verschillen ⁷⁾. Daarnaast bestaan tussen de Europese landen onderling grote verschillen. Kennisneming van uitlatingen over de technologische achterstand in Europa wekken de indruk, dat de meningsverschillen hierover in geen enkel Europees

land zo groot zijn als in Nederland. De verklaring hiervoor kan waarschijnlijk gevonden worden in het verschijnsel, dat internationale concerns voor de economie van ons land naar verhouding veel belangrijker zijn dan voor de economieën van andere Europese landen ⁸⁾. Alle internationale concerns in ons land hebben dochterondernemingen in de Verenigde Staten, waardoor zij in staat zijn nieuwe technologische vindingen rechtstreeks naar ons land over te hevelen. Zij zijn ook beter op de hoogte van mogelijkheden voor aankoop van patenten en beter uitgerust voor het aangaan van „joint ventures”. Daarom mag worden aangenomen, dat de overheveling van de moderne Amerikaanse technologie naar ons land op het terrein van deze concerns op bevredigende wijze geschiedt. Bovendien verrichten deze internationale concerns zelf zeer belangrijke onderzoekingen, waardoor zij in staat zijn nieuwe vindingen te doen en op bepaalde gebieden een voorsprong op andere, zelfs ook in enkele gevallen op Amerikaanse, ondernemingen te bereiken.

HET zoeken naar een verklaring voor het feit dat de technologische achterstand in een bepaald Europees land geringer kan zijn dan in andere Europese landen kan vergemakkelijkt worden door een indeling van de economie in een modern technologische, een semi-modern technologische en een verouderde technologische sector. Het betrekkelijk grote aantal internationale concerns in Nederland en het multi-nationale karakter hiervan kunnen er toe hebben geleid dat de eerstgenoemde sector in Nederland naar verhouding waarschijnlijk groter is dan in andere Europese landen.

Zoals eerder opgemerkt, mag worden aangenomen dat de internationale concerns in ons land tot de modern technologische sector behoren en daarvan bovendien het leeuwedeel uitmaken. In deze sector behoren echter ook thuis enkele middelgrote en kleine ondernemingen, die in de technologie met de tijd zijn meegegaan en ook bijblijven. Dat de modern technologische sector in ons land betrekkelijk groot is, zou kunnen worden afgeleid uit de relatief grote uitgaven voor research door het bedrijfsleven, vergeleken met die van de meeste Europese landen.

¹⁾ Wij geven de voorkeur aan het woord achterstand boven het woord kloof, dat bij de discussie over dit vraagstuk vrij algemeen ingang heeft gevonden. Het woord kloof wekt de indruk van iets dat niet overbrugbaar is. Deze mening zijn wij, zoals uit onze vroegere artikelen blijkt, niet toegedaan.

²⁾ De besprekingen in deze organisaties zijn geheim, maar vinden hun weerslag in redevoeringen enz.

³⁾ *Het industriële onderzoek- en ontwikkelingswerk in Nederland*. Haarlem, juni 1967.

⁴⁾ Volgens een artikel van de heer Evert Clark in *The New York Times* van 21 juli jl.

⁵⁾ In zijn artikel „The Role of Applied Science” in het verzamelwerk *Basic Research and National Goals*. Washington D.C., 1965.

⁶⁾ C. Freeman and A. Young, *The Research and Development Effort in Western Europe, North America and the Soviet Union*, Parijs 1965.

⁷⁾ Zoals blijkt uit het in noot 3 genoemde rapport.

⁸⁾ Uit het onderzoek dat *Fortune* elk jaar instelt naar de grootste concerns blijkt Nederland van de grootste tien concerns in de wereld buiten de Verenigde Staten, er drie te hebben.

De tabel waaruit blijkt dat van continentaal Europa het Nederlandse bedrijfsleven relatief het meeste uitgeeft voor onderzoek en ontwikkeling, schijnt dat te bevestigen.

Uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling a)

	Uitgaven in pCt. van het bruto nationaal produkt	Bijdragen in pCt. van het bruto nationaal produkt door:		
		Bedrijfsleven	Wetenschappelijk onderwijs	Overheid (onderzoekinstellingen)
Verenigde Staten ...	3,1	2,20	0,30	0,60
België	1,0	0,65	0,10	0,25
Frankrijk	1,5	0,70	0,20	0,60
Nederland	1,8	1,10	0,25	0,45
Verenigd Koninkrijk	2,2	1,40	0,10	0,70
West-Duitsland	1,3	0,80	0,25	0,25

a) Ontleend aan het in noot 3 genoemde rapport.

De verspreiding van nieuwe technologie gaat overal, zelfs in de Verenigde Staten, veel minder snel in middelgrote en kleine ondernemingen. Een van de redenen hiervoor is dat deze ondernemingen niet het vereiste opvangapparaat bezitten in de vorm van grote research-afdelingen, waarover internationale concerns beschikken. Deze leemte bestaat ook in ons land ⁹⁾. Uit dit oogpunt bezien kan dus een ondernemingsconcentratie een bijdrage leveren tot verkleining van een mogelijke technologische achterstand.

Het vermoeden dat de hierboven eerstgenoemde sector in Nederland groter is dan in andere Europese landen, kan tevens de verklaring vormen, dat het bestaan van een technologische achterstand in enkele continentaal Europese landen sterker gevoeld wordt dan in Nederland. De discussies in Italië over dit vraagstuk schijnen deze opvatting te bevestigen. Engeland neemt een aparte positie in. Dit land geeft van alle Europese landen relatief het meeste uit voor onderzoek en ontwikkeling. Niettemin wordt ook daar van officiële zijde op een technologische achterstand in Europa gewezen.

Hoewel de economische moeilijkheden van Engeland in de laatste jaren hebben geleid tot een tamelijk negatieve houding op technologisch gebied ¹⁰⁾ is daarin sedert het einde van het vorig jaar een radicale wijziging gekomen. Dit bleek reeds uit de rede, op 14 november 1966 door Minister Wilson in Londen gehouden, waarin hij een beroep deed op de Europese landen voor het scheppen van een nieuwe Europese Technologische Gemeenschap met het doel Europa op dit gebied meer zelfvertrouwen te geven en vrij te maken van overheersing van buiten. Deze rede erkende het bestaan van een technologische achterstand van Europa. Belangrijker was echter Minister Wilsons mening dat Europa door samenbundeling van krachten in staat zou zijn de overheersende positie op technologisch gebied van Amerika te weerstaan.

Dit argument is door hem opnieuw gebuikt in zijn interessante rede, gehouden op 8 mei jl. in het Lagerhuis, over de gevolgen voor Engeland bij toetreding tot de

Europese Gemeenschappelijke Markt en op de belangrijke bijdrage die Engeland in dat geval op technologisch gebied zou kunnen leveren. Minister Wilson wees erop, dat geïntegreerde technologische ontwikkeling een geïntegreerde markt vereist. Als we dit niet bereiken in Europa „then we shall be condemned, as I said in Strasbourg, to the status of industrial helotry with all that means in terms of world influence. And history may well say that we deserve it”. Bovendien zou, aldus Minister Wilson, een groeiende markt tot een zodanige uitvoer kunnen leiden „that within a very short period the balance of payments effects could be not negative but exorbitantly positive for Britain”. Hier wordt dus de technologische achterstand van Engeland in verband gebracht zowel met een vergroting van de markt als met de hardnekkige moeilijkheden van de Engelse betalingsbalans, vraagstukken die overigens nauw samenhangen ¹¹⁾.

Deze aanpak van het vraagstuk van de technologische achterstand van Europa is realistischer dan het beroep, dat Minister Fanfani het vorig jaar op de Verenigde Staten heeft gedaan voor een technologisch Marshall-plan. Hoewel over de inhoud van dit plan weinig bekend is, geeft de naam aan, dat van de Verenigde Staten aanzienlijke hulp wordt verlangd om de technologische achterstand te verminderen resp. op te heffen. Het idee geeft blijk van weinig zelfvertrouwen. De achterstand op technologisch gebied ligt vooral in een gebrek aan voldoende samenwerking en onvoldoende coördinatie van alle wetenschappelijke krachten in Europa.

Gelukkig bestaat er op enkele gebieden in Europa al een goede samenwerking. De recente samenwerking van Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en West-Duitsland in het „luchtbus”-project is weer een stap voorwaarts en wekt de verwachting dat de inter-Europese samenwerking zich zal uitbreiden tot andere gebieden. Het ideaal van één grote Europese markt, een van de mogelijkheden tot vermindering van de technologische achterstand, is echter nog niet in zicht.

Washington D.C.

v. d. V.

⁹⁾ Ten einde misverstand te voorkomen zij er op gewezen, dat een grote onderneming niet automatisch tot de modern technologische sector behoort. Een goed voorbeeld hiervan vormen de grootste staalondernemingen in de Verenigde Staten, die in de laatste helft van de jaren vijftig eerder in de tweede sector thuishoorden. Deze ondernemingen zijn veel te laat overgegaan tot modernisering, hetgeen onder meer blijkt uit de zeer late invoering van de oxy-staalproductie.

¹⁰⁾ Deze uitspraak is gebaseerd op het volgende citaat, ontleend aan het artikel van Graham Hallett in de *Westminster Bank Review* van mei 1967, blz. 13: „Till towards the end of 1966, the policy of the Labour Government towards advanced technology was almost wholly negative. The TSR2 was cancelled, in favor of American aircraft; an attempt was made to cancel the Concord project; a withdrawal from ELDO was announced, and almost immediately rescinded; and there was a notable lack of support for any international co-operation to build up a European computer industry, which could compete with the American giants”.

¹¹⁾ Afgezien hiervan zijn de exportmoeilijkheden ook toe te schrijven aan een achterstand in management en vooral in marketing.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Loonbepaling en loonbetaling

Het verband tussen werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit

PLOTSSELING ziet het Nederlandse bedrijfsleven zich geplaagd door een economische stormwind die in sommige industrietakken tot orkaankracht is aangewakkerd. Als gevolg daarvan heeft zich binnen een tijdsperiode van nauwelijks 18 maanden een schrikrijke ontspanning op de arbeidsmarkt gedemonstreerd die zonder krachtdadig ingrijpen van overheidswege een gevaar voor verdergaande economische verzwakking in zich draagt. Over de aard van de remedie bestaat in feite geen verschil van inzicht. Duidelijk is, dat de ingetreden impasse alleen door een stevige produktiviteitsverhoging uit de wereld kan worden geholpen, zulks om de eenvoudige reden dat de reële inkomensstijging die voor de ons allen zo dierbare welvaartsgroei onmisbaar is, nu eenmaal niet vanuit de blauwe hemel op ons neerdaalt en slechts uit produktiviteitsverhoging kan worden betaald. Bedenkt men daarbij dat — in tegenstelling tot de situatie van voorheen — het tempo waarmee zich de produktiviteitsgroei in Nederland voltrekt, thans lager ligt dan in andere E.E.G.-landen, dan is het duidelijk dat voor de herwinning van de verloren voordeelspositie alle beschikbare krachten dienen te worden ingezet.

In de nog zo kort achter ons liggende tijd waarin de relatieve schaarste van het arbeidsaanbod de met orders overladen ondernemers tot wanhoop bracht, werd sterk geklaagd over onvoldoende arbeidsprestatie. Groot was het aantal van hen die meenden dat de terugkeer tot een situatie van gematigde werkloosheid, voorwaarde was om de arbeidsinspanning tot een redelijke intensiteit te kunnen terugvoeren. Het is nu zover; mijnen zijn en worden gesloten en dagelijks groeit de lijst van ondernemingen die tot werktijdverkorting en zelfs tot massa-ontslag moeten overgaan, omdat zij onder de huidige omstandigheden de strijd om het bestaan niet kunnen volhouden. Er is een ernstige terugval in de bouwactiviteit, waardoor een groot aantal — tot dusver zwaar verwerende — bouwvakarbeiders op straat is beland en al met al heerst schrik en onzekerheid op talrijke fronten.

Eén van die onzekerheden hangt samen met de vraag of en zo ja in hoeverre de plotseling ingetreden ontspanning op de arbeidsmarkt de arbeidsproductiviteit heeft gestimuleerd. Aan vermoedens bestaat geen gebrek. Van alle kanten duiken berichten op die suggereren dat de vrees voor ontslag de arbeidsprestatie in de bouwnijverheid reeds sterk heeft verhoogd, maar zolang zulke beweringen niet door objectieve metingen worden gestaafd, is de grens tussen „Wahrheit und Dichtung” niet te traceren. Op zichzelf beschouwd is de materie belangrijk genoeg en als in werknemers- en werkgeverskringen interesse kon worden gewekt om in samenwerking een onderzoek uit te voeren, zou het niet moeilijk zijn, ten aanzien van dit punt tot een gefundeerde oordeelsvorming te geraken.

Door de loonpolitiek die door de opeenvolgende regeringen vooral na 1950 werd gevoerd, is de methode van prestatiebeloning op basis van wetenschappelijk verantwoord tariefstelsels, in talrijke bedrijven en bedrijfstakken toegepast. Met de daarbij vastgestelde normen als uitgangspunt, moet het eenvoudig zijn langs de weg van experimenteel onderzoek vast te stellen of en zo ja in welke mate de op de arbeidsmarkt ingetreden ontspanning de arbeidsprestatie heeft gestimuleerd. Een verantwoorde analyse zou van grote waarde zijn, omdat voor het door de regering te voeren loon- en investeringsbeleid nauwelijks een rationele grondslag is te vinden zolang men in het duister tast met betrekking tot het verband tussen arbeidsprestatie en grotere of kleinere omvang van de werkgelegenheid. Duidelijk is, dat het voorgestelde onderzoek tevens antwoord zou moeten geven op de vraag in hoeverre de frequentie van de absentie door de ontspanning van de arbeidsmarkt is beïnvloed.

Speurende naar het orgaan dat de uitvoering van een dergelijk onderzoek met vrucht ter hand zou kunnen nemen, lijkt de Contactgroep Opvoering Produktiviteit (C.O.P.) door twee omstandigheden daartoe aangewezen:

- a. omdat de uitkomsten van de hier aanbevolen studie bij de uitstippeling van het toekomstig produktiviteitsbeleid van ingrijpende betekenis moeten worden geacht;
- b. omdat de C.O.P. (thans onderdeel van de S.-E.R.) een orgaan is, waarin vertegenwoordigers van werkgevers en werknemerszijde samenwerken om de doelstellingen van het instituut te verwezenlijken.

Om in vraagstukken als het onderhavige tot snelle en tegelijk tot door alle betrokkenen aanvaardbare conclusies te geraken, is constructieve samenwerking tussen vertegenwoordigers van alle bij het probleem geïnteresseerde belangengroepen een conditio sine qua non. Op het terrein van vruchtbare coöperatie tussen werkgevers- en werknemersorganisaties heeft Nederland zijn sporen verdiend; de internationaal geprezen, miraculeus snelle reconstructie van ons land na de tweede wereldoorlog was de vrucht van zulk overleg. Sindsdien zijn de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers niet fundamenteel gewijzigd en daarom is er alle aanleiding de vraagstukken welke met de thans noodzakelijk geworden economische en sociale koerswijziging samenhangen, voor te leggen aan organen waarin het georganiseerde overleg tussen werkgevers en werknemers door de organisatiestructuur is verzekerd. Wanneer de C.O.P. bereid zou zijn de studie van het hiervoren aangeduide probleem, tezamen met enkele hierna nog te noemen onderzoeken, ernstig ter hand te nemen, zouden snelle en waardevolle resultaten mogen worden verwacht.

Wat de procedure betreft zouden de gedachten kunnen uitgaan naar de instelling van een centrale werkgroep binnen C.O.P.-verband, die leiding zou moeten geven aan een net van bedrijfstakgewijze te organiseren studiegroepen, welke elk in eigen kring de voor het totale onderzoek benodigde gegevens zouden kunnen verzamelen.

De loonbepaling vraagt nieuwe normen

NAAST het probleem, betrekking hebbende op het verband tussen arbeidsinspanning en werkgelegenheid, zijn er andere die ernstige bestudering vragen. Eén daarvan hangt samen met de vraag ten aanzien van de redelijkheid van de maatstaven, die thans voor de loonbepaling gelden.

De binding van de arbeidsbeloning aan tevoren vastgestelde technische prestatienormen, is een voor de hand liggende gedachte waarvan de toepassing gedurende een reeks van jaren bevredigende resultaten heeft opgeleverd. Maar met de versnelling van het ontwikkelingstempo versterkt zich de opvatting dat met betrekking tot het vraagstuk van een gezonde loonbepaling het laatste woord nog lang niet is gesproken. Niet alleen in werknemers-, maar evenzeer in werkgeverskringen, dringt zich de gedachte naar voren dat in een samenleving die zich opmaakt tot de verovering van een tot dusverre ongekend snelle welvaarts-groei, niet langer kan worden volstaan met een zuiver technische benadering van het probleem der arbeidsbeloning.

Dat het „stellen” van normen voor de bepaling van een redelijke arbeidsprestatie een voorwaarde is om de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit te kunnen volgen, ligt voor de hand, maar daarmee wil nog geenszins gezegd zijn dat die normen ook als albehalende grondslag voor de loonvergoeding aanvaardbaar zouden zijn. Nationale welvaarts-groei is de vrucht van effectieve samenwerking tussen arbeid en kapitaal in de nooit aflatende strijd die er zich op richt — op betere wijze dan voorheen geschiedde — de weerspannige natuurelementen in dienst van de menselijke behoeftenbevrediging te stellen. Zo gezien is welvaarts-toename een nationaal belang, waartoe een ieder naar beste weten en kunnen dient bij te dragen. Volledige arbeidsinzet is voorwaarde ter bereiking van de nagestreefde optimale welvaarts-groei en dit impliceert dat een beloningsstelsel slechts doelmatig kan worden genoemd als het de werker tot volledige arbeidsinzet motiveert.

Duidelijk is intussen dat bij de werker die motivering alleen maar kan voortkomen uit de overtuiging dat de loonbepaling „rechtvaardig” is, in die zin dat hij in het hem uitbetaalde loon zijn bijdrage tot de bereikte produktiviteitsverhoging volledig gehonoreerd ziet. Wie welvaarts-groei ziet als een nationaal belang, zal tegelijk daarmee moeten toegeven dat een stelsel van loonbepaling alleen „doelmatig” kan worden geacht als het voldoet aan de eisen van een „rechtvaardige” inkomensverdeling.

De gedachte, de werknemer door de toepassing van een winstdelingsstelsel als aanvullende beloning, te doen participeren in de bedrijfsresultaten, treedt steeds meer op de voorgrond. Over de wenselijkheid van invoering van winstdelingsmethoden lopen de opvattingen sterk uiteen, maar vóór- en tegenstanders zijn het er in het algemeen wel over eens dat — waar het verband tussen gepubliceerde bedrijfswinst en produktiviteitsverhoging uiterst vaag is — participatie in die winst door de werker niet als een reële produktiviteitstoerekening zal worden gevoeld en daardoor de kracht mist die nodig is om de versterking van zijn arbeidswil te motiveren. Het heeft er alle schijn van dat een doelmatig en tegelijk doorzichtig systeem van produktiviteitstoerekening de zo dringend gewenste produktiviteitsverhoging sterk in de hand zou werken. Op die grond is het nationaal belang gediend bij een ernstige studie met betrekking tot de merites en de eventuele tekortkomingen van het zgn. Scanlon-plan.

Het Scanlon-plan dankt zijn naam aan de ontwerper

ervan, een vooraanstaande, wetenschappelijk ontwikkelde, persoonlijkheid in de Amerikaanse vakbeweging. Op het oorspronkelijk door Scanlon vastgelegde plan zijn door anderen variaties toegepast die in Nederland met de verzamelnaam p.t.-systemen (produktiviteitstoerekenings-systemen) worden aangeduid. De techniek waarop het Scanlon-plan berust, is eigenlijk verbluffend eenvoudig. Zij kan als volgt worden omschreven: over een voldoende lange periode (van bijv. 10 tot 12 jaar) worden per individuele onderneming jaarlijks twee gegevens vastgesteld en wel:

1. de waarde van de omzet in geld, of — wanneer door omstandigheden daaraan de voorkeur moet worden gegeven — de omvang van de jaarlijkse produktie in eenheden;

2. het totale bedrag dat aan lonen en salarissen werd uitbetaald.

In gevallen waarin de waarde van de omzet in geld wordt gemeten, moet, wanneer sterke fluctuaties in voorraden gereed produkt of goederen in bewerking zijn opgetreden, correctie op die cijfers worden toegepast, zulks in verband met het feit dat de geldomzet uiteindelijk moet worden herleid tot een indicatie van de produktie-omvang.

Indien nu de mogelijkheid van toepassing van het Scanlon-plan in een bepaald bedrijf wordt overwogen, legt men het verloop van de hiervorengenoemde data in een grafische voorstelling vast. In diezelfde grafische voorstelling wordt dan tevens aangegeven welke procentuele verhouding in de opeenvolgende jaren bestond tussen het aan loon en salaris uitbetaalde totale bedrag en het totale bedrag van de omzet (na toepassing van nodige correcties voor voorraadfluctuaties). In gevallen waarin de produktie in fysieke eenheden als uitgangspunt is gekozen, worden de per jaar aan loon en salaris uitbetaalde totale bedragen gedeeld door de in elk jaar voortgebrachte produktie-eenheden.

Het merkwaardige en op het eerste gezicht onverklaarbare is nu dat Scanlon in de bedrijven die door hem werden onderzocht, in de opeenvolgende jaren een gelijkblijvende verhouding tussen lonen en salarissen enerzijds en produktie-omvang anderzijds heeft aangetroffen, zulks ondanks het feit dat de produktietechniek, de produktie- en afzet-omstandigheden, alsook de samenstelling van het produktie-assortiment, in de loop van 10 of 12 jaren toch wel aanzienlijke verschuivingen moeten hebben ondergaan¹⁾.

Scanlons uitwerking steunt verder op de zeer aannemelijke suppositie dat, wanneer in een bedrijf — alle inmiddels opgetreden veranderingen ten spijt — het percentage dat de verhouding tussen jaarlijkse produktie en daarvoor uitgegeven lonen en salarissen aangeeft, gedurende een reeks van jaren constant blijkt te zijn gebleven, er reden bestaat te verwachten dat — zo zich geen structurele wijzigingen in de bedrijfsvoering voordoen, diezelfde constantheid de tendentie zal vertonen zich ook in de komende jaren te handhaven. Uitgaande van deze waarschijnlijkheidsredenering wordt de produktiviteitstoerekening die Scanlon voorstelt dan verder gekenmerkt door eenvoud en overzichtelijkheid voor alle betrokkenen.

Belangrijk in de eerste plaats is dat de invoering van het

¹⁾ Er zij — wellicht ten overvloede — nog op gewezen dat de voor verschillende bedrijven vastgestelde verhoudingscijfers uiteraard sterk uiteenliepen, maar dit feit is niet relevant. Waar het op aankomt is de opmerkelijke constantheid van de over een lange reeks van jaren berekende verhoudingscijfers in één en hetzelfde bedrijf.

Scanlon-plan in een bedrijf de tot dusver bestaande loon- en salarisregelingen op geen enkel punt aantast. Niemand kan er minder van worden, maar wel wordt aan de gezamenlijke werkers de gelegenheid geboden zich door middel van produktiviteitsverhoging een aantrekkelijke inkomensvermeerdering te verschaffen. De procedure die wordt gevolgd ter berekening van het extra arbeidsinkomen en van ieders aandeel daarin is uitermate simpel. Aan het einde van iedere maand wordt de maandproduktie vastgesteld (aantal geproduceerde eenheden, of omzet na correctie voor voorraadverschillen) en wordt overigens gecalculerd welk bedrag aan lonen en salarissen zou zijn uitbetaald wanneer de bij het voorafgegaane onderzoek vastgestelde „constante loonquote” zich ongewijzigd zou hebben gehandhaafd. Dit bedrag wordt ten gunste gebracht van een fondsrekening, terwijl ten laste van diezelfde rekening de werkelijk uitbetaalde lonen en salarissen worden geboekt. Aan het einde van elk kwartaal wordt het saldo van de rekening bepaald en als dat gunstig blijkt te zijn, in die zin dat de werkelijke loon- en salarisbetaling lager was dan het met behulp van de „constante loonquote” berekende bedrag, wordt het verschil als „arbeidsdividend” beschikbaar gesteld.

De verdeling daarvan tussen alle werkers — van de hoogsten tot de laagsten — geschiedt op basis van het door elk hunner over het afgelopen kwartaal genoten loon of salaris. Het geheel wordt enigszins gecompliceerd door regelingen die erop zijn gericht een deel van het voordelig saldo, ter compensatie van nadelige verschillen, of ter „regularisering” van het arbeidsdividend, in reserve te houden, maar zulke en soortgelijke verfijningen tasten de kern van de gedachte niet aan, zodat zij in dit korte bestek gevoelig buiten beschouwing kunnen worden gelaten.

De hoogte van het arbeidsdividend is dus een indicatie van de produktiviteitsverhoging, voortvloeiende uit de vergrote zorg door de werknemers betracht ten einde door betere samenwerking, bedrijfsstoringen of bedrijfsoponthoud te voorkomen, alsmede door hun verhoogde toewijding bij het gebruik van materialen, machines en gereedschappen. Het groeiende bewustzijn dat de door elkeen verlangde inkomensverhoging van de totale arbeidsinzelf afhankelijk is, leidt tot het ontstaan van een gezonde teamgeest of, anders uitgedrukt, tot een geestelijk klimaat waarin vruchtbare initiatieven — door wie ook gelanceerd — snel en volledig tot uitvoering kunnen worden gebracht.

De individuele werkers worden er zich van bewust dat zij door het arbeidsdividend direct zijn betrokken bij een doelmatige bedrijfsexploïtatie. De verhoogde waakzaamheid die erop is gericht de belangen van de onderneming te ontzien en daardoor indirect het eigenbelang te dienen, voert automatisch tot uitbanning van allerhande voorheen verwaarloosde verspillingen en dat is een effect waarvan de waarde nauwelijks valt te overschatten. Alle werkers, van hoog tot laag, vinden een natuurlijke aansporing in de overtuiging direct te participeren in de groei van de produktiviteit. De praktijk opgedaan in bedrijven waar het systeem zorgvuldig is toegepast, wijst uit dat het arbeidsdividend als een rechtvaardige „sharing out” van de produktiviteitsverhoging wordt ondervonden.

De voordelen, in een aantal Amerikaanse bedrijven met de doorvoering van Scanlons produktiviteitstoerekeningsplan bereikt, zijn zo sprekend dat het uitblijven van een diepgaand onderzoek naar toepassingsmogelijkheden in Nederland nauwelijks verantwoord is te achten. Afgezien van enkele sporadische naspeuringen, ondernomen door in het onderwerp geïnteresseerde bedrijven op eigen ini-

tiatief, is het verschijnsel van de „constantheid van de loonquote door de jaren heen” hier te lande niet grondig bestudeerd, hetgeen te betreuren valt omdat het belang van een dergelijk onderzoek niet kan worden ontkend.

Als zou kunnen worden aangetoond dat in de individuele, tot verschillende bedrijfstakken behorende, bedrijven een eenvoudige en objectief meetbare grootte zou bestaan, die zich in enigerlei statistische relatie met de produktie-omvang beweegt en tegelijkertijd varieert met het totale bedrag aan lonen en salarissen uitbetaald, dan zou een verschijnsel zijn blootgelegd dat voor het in de toekomst te voeren loonbeleid van grote betekenis ware te achten. Zou het onderzoek negatief uitvallen, in die zin dat zou komen vast te staan dat Scanlons beweringen met betrekking tot de constantheid van de loonquote op een hersenschim berusten en ook geen ander statistisch verband aantoonbaar is, dan zou daarmee het bewijs zijn geleverd dat de aanlokkelijke gedachte van produktiviteitstoerekening per bedrijf in ons land, als een onwezenlijke illusie terzijde dient te worden gesteld.

Zo presenteert zich ook hier een vraagstuk, waarvan de oplossing slechts door middel van een wijdvertakt empirisch onderzoek in het Nederlandse bedrijfsleven is te vinden. Een onderzoek dat overigens alleen vruchtbaar kan zijn als het van meet af aan in hechte samenwerking tussen vertegenwoordigers van werkgevers- en van werknemersorganisaties wordt uitgevoerd. Om die redenen is het een studie die de hiervoren reeds genoemde C.O.P. op het lijf geschreven staat en daarom op een plaats in het urgentieprogramma van dit instituut aanspraak kan maken.

De loonbetaling vraagt nieuwe vormen

IN werknemerskringen heerst een niet geringe ontstemming over de abrupte wijze waarop in tal van bedrijven de door conjunctuurverslechtering noodzakelijk geworden personeelsinkrimpingen zijn behandeld. Wat men de bekritiseerde ondernemers in de allereerste plaats verwijt, is het gebrek aan tijdige voorlichting over de conjuncturele achteruitgang en de daaruit voortvloeiende financiële consequenties. Men wenst niet telkens weer voor voldongen feiten te worden gesteld, temeer omdat men meent dat de slagen minder hard zouden zijn aangekomen als het ondernemingsbeleid te rechter tijd in de juiste richting zou zijn omgebogen.

Het is een delicate aangelegenheid. Van werknemersstandpunt gezien is het uiteraard een volstrekt redelijke eis om, vóór het te laat is, te worden gekend en geraadpleegd in alle situaties waarbij belangen van de werkers op het spel staan, maar anderzijds is het toch ook wel weer begrijpelijk dat ondernemers — zolang zij het eigen vertrouwen in een toekomstig herstel niet volledig hebben opgegeven — huiverig zijn hun zorgen aan de openbaarheid prijs te geven. Het is niet moeilijk om ook voor dit standpunt begrip op te brengen, maar uitgaande van de gedachte dat wat het zwaarst is, ten slotte ook het zwaarst dient te wegen, lijkt de balans toch naar de kant van de werknemersbelangen door te slaan. Het is daarom duidelijk dat de ontslagen en werktijdverkortingen die thans aan de orde van de dag zijn, kracht bijzetten aan de in werknemerskringen al zo lang gekoesterde wens, door middel van medezeggenschap in de bedrijfsvoering, de eigen positie beter te kunnen beschermen.

De werkgevers hebben zich tot dusverre met kracht tegen elke inmenging in het ondernemersbeleid verzet, daarbij hoofdzakelijk steunende op het ook al weer redelijk klinkende argument dat zolang de werknemers niet bij-

dragen in de kapitaalvoorziening, noch in het kapitaalrisico delen, zij geen recht op participatie in de ondernemingsleiding kunnen doen gelden. De wederzijdse opvattingen staan scherp tegenover elkaar en het zou van groot belang zijn als werkgevers- en werknemersorganisaties, in onderling overleg, tot een gemeenschappelijke oplossing zouden kunnen geraken. Niet alleen omdat daardoor een steen des aanstoots uit de weg zou zijn geruimd, maar vóór alles omdat — zoals hierna zal blijken — de toekomstige welvaartsontwikkeling door de beslechting van de hiervoren aangeduide strijdvraag ten zeerste zou zijn gediend.

Het bedoelde overleg zou zich moeten concentreren rond de vraag of het mogelijk en gewenst zou zijn voortaan het aan werknemers toekomende netto loon of salaris slechts gedeeltelijk (bijv. voor 95 pCt.) in contanten uit te betalen en de rest (dus bijv. 5 pCt.) als „investeringsloon”, in de vorm van dagelijks ter beurze verhandelbare depotfractiebewijzen, uit te keren. Die dagelijkse verhandelbaarheid is uiterst belangrijk, omdat daardoor aan iedere individuele werknemer de vrije keuze tussen besparing of vertering wordt gelaten. Afhankelijk van allerlei omstandigheden, zal van de mogelijkheid tot verzilvering van de depotfractiebewijzen in sommige tijden meer gebruik worden gemaakt dan in andere, maar hoe sterk de verkoopdrang op bepaalde momenten ook moge zijn, men behoeft daarvan geen inflatoir gevaar te vrezen, omdat immers voor de uittrekkende spaarder een nieuwe in de plaats moet treden. De zgn. „cost-push inflation” wordt daardoor dus verzwakt tot het indirecte effect dat de verhoging van het prijspeil van exportprodukten op de kosten van levensonderhoud in het eigen land uitoefent.

Het behoeft niet te worden betoogd dat het uiteraard in werknemershanden berustende beheer van het op te richten beleggingsconsortium aan de hoogste kwaliteitseisen moet voldoen, opdat zekerheid zal bestaan dat het verliesrisico verbonden aan het bezit van de uit te geven depotfractiebewijzen, tot een minimum zal worden gereduceerd. Duidelijk is ook dat voor de bescherming van het collectieve werknemersbezit, waterdicht toezicht zal moeten bestaan en controlemaatregelen dienen te worden genomen, maar gewogen tegen de voordelen welke de uitvoering van het plan zou kunnen opleveren, vallen deze en soortgelijke zorgen volledig in het niet. Het zal goed zijn de te verwachten resultaten achtereenvolgens te bezien vanuit het standpunt van de toekomstige welvaartsontwikkeling, vanuit dat van de werkgevers, alsook uit dat van de werknemers.

Alle tekenen wijzen erop dat de mensheid wegen heeft gevonden om het ritme van de welzijnsvoortgang aanzienlijk te versnellen. Een daartoe nog niet vervulde voorwaarde is dat men in de nabije toekomst de beschikking zal vinden over de enorme kapitalen die nodig zullen zijn om de verbluffend snelle technologische ontwikkeling in reële welvaart om te zetten. Dit lijkt een vraagstuk waaraan tot dusverre te weinig aandacht is besteed. Waar haalt men op korte termijn de besparingen vandaan die moeten worden geïnvesteerd in de uiterst kostbare automatisering van het produktie-apparaat in een tijd waarin de angstigend snelle groei van de wereldbevolking moet worden opgevangen met kapitaalverslindende infrastructuur-, onderwijs- en woningbouwvoorzieningen; een tijd overigens waarin aan uitbreiding van het ruimte-onderzoek geen halt meer is toe te roepen en een zeer aanzienlijke verhoging van de ontwikkelingshulp de enige mogelijkheid tot vermindering van een wereldrevolutie lijkt te zijn? Daar komt

nog iets anders bij: tot nog toe vormden de sociale-verzekeringspremies een rijke bron van besparingen, maar als men wil voortgaan op de reeds ingeslagen weg, alle sociale uitkeringen en alle pensioenen „waardevast” te maken, dan zal het doelmatig moeten worden geacht het huidige stelsel van „fondsvorming” door een „omslagstelsel” te vervangen en dat zal ten gevolge hebben dat de sociale-verzekeringsinstellingen als massale spaarders uitvallen.

Tegenover dit alles kan men natuurlijk een vage hoop koesteren dat de enorme verspilling, verbonden met de bewapeningswedloop, in een meer of minder verwijderde toekomst tot staan zal kunnen worden gebracht, maar zelfs in dit hoogst onwaarschijnlijke geval zal zonder nieuwe, sterk aansprekende, besparingsstimulansen geen mogelijkheid bestaan om ook maar bij benadering in de sterk stijgende toekomstige kapitaalbehoeften te voorzien. Daarom is ter verwezenlijking van de welvaartsprong, de actieve inschakeling van de werknemers in de vorming van het fonds der onmisbare maatschappelijke besparingen van onschatbare waarde te achten. Hoe ook de instelling van de verschillende bevolkingsgroepen en van politieke partijen tegenover het „investeringsloon” mag zijn, het zou wel eens kunnen blijken dat de realisering van deze gedachte geen kwestie van voorkeur, maar één van moeten zal zijn; een voorwaarde die vervuld dient te worden om de technologische mogelijkheden in eerlijk verdeelde welvaart te kunnen omzetten.

Bezie men de suggestie van het investeringsloon dan verder vanuit het standpunt van de werkgevers, dan is het duidelijk dat zij ter vermindering van kapitaalschaarste en de daarmee onverbrekkelijk verbonden hoge rentelasten, belang hebben bij iedere maatregel die tot verruiming van het kapitaal aanbod kan leiden. Om aanpassing te vinden aan de nieuwe mogelijkheden die — voortvloeiende uit de nieuwe technologische ontwikkelingen — door de onbarmhartige concurrentie dwingend worden voorgeschreven, zal in talrijke bedrijven een groot deel van het produktie-apparaat dienen te worden vernieuwd en de alles beheersende vraag is, of de financiering van die vernieuwing uit winsthouding en vrijwillige besparing kan worden gedekt.

Voor de werknemers schuilt het belang in de eerste plaats in het feit dat hun gelegenheid wordt geboden de te verwachten loonstijging geheel of gedeeltelijk om te zetten in solide besparingen, waaruit — met zeer gering risico — een aantrekkelijk extra inkomen zal kunnen worden gekweekt. Maar daarnaast is er een ander aspect dat voor werknemers van belang is te achten. In het investeringsloon ligt voor hen de natuurlijke sleutel die de poort opent naar mogelijkheden om de door hen zo dringend gewenste structuurhervorming van de onderneming te realiseren zonder dat daartoe een ingrijpende verandering nodig is in de wetgeving waarop het vennootschapsrecht berust. Het bezit van depotfractiebewijzen die zijn uitgegeven tegenover aandelenbezit in de industrie, zal de werknemer automatisch zijn verhoogde aanspraak op het recht tot medebesturing — tot medezeggenschap — in de bedrijfsleiding verzekeren.

Dit zijn enkele aspecten van een vraagstuk dat zo uitgebreid en gecompliceerd is dat de oplossing ervan alleen uit diepgaand overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties kan voortkomen. Het is om die reden dat men, naast enkele hiervoren aangeduide studies, ook dit probleem in de aandacht van de C.O.P. zou willen aanbevelen.

De politiek en de economie

PROF. Dr. A. Heertje en Drs. V. Halberstadt achten zich geroepen door middel van een bijdrage in *E.-S.B.* van 19 juli jl. een openbare discussie uit te lokken over wat tot daartoe een intern meningsverschil binnen de P.v.d.A. was. Het betreft hier de politieke inzichten van een zich binnen deze partij onder de leuze „Nieuw Links” gevormde oppositiegroep.

Waarom betrekken Prof. Heertje en Drs. Halberstadt niet-leden van de P.v.d.A. in deze discussie? Beschikken zij zelf niet over deugdelijke tegenargumenten en hopen zij wellicht, dat deze uit het niet-socialistische kamp aangedragen zullen worden? Hun mededeling in de laatste alinea: „Wat ons betreft moge deze discussie leiden tot de conclusie dat er alle aanleiding is zich los te maken van de op een verouderde maatschappijvisie gebaseerde en van economisch inzicht gespeende opvattingen”, wijst hier wel volledig op. De conclusie, waartoe de door hen gevraagde discussie moet leiden, staat voor hen reeds bij voorbaat vast. Waarom dan nog de discussie?

De bezwaren, die de schrijvers aanvoeren tegen de opvattingen van Nieuw Links, betreffen geen dogmatisch marxistische leerstellingen, maar slechts de door deze groep uitgedragen *politieke* doelstellingen. Hun betoog is weinig meer dan bedreig met de marxistische boeman en een serie holle kreten tegen het socialisme en vóór behoud van de kapitalistische maatschappijstructuur. Aan de ter discussie gestelde problematiek gaat het volledig voorbij. Betwijfeld mag worden, of deze problematiek voor de schrijvers wel voorwerp is geweest van diepgaande studie. Het predikaat: „van economisch inzicht gespeend”, verleend aan de ter discussie gestelde opvattingen, wijst in deze richting, terwijl de veronderstelling, dat „overwegingen van doelmatigheid in het economisch proces” het zouden hebben afgelegd tegen die van de politieke tactiek, wel érg lichtvaardig is geuit en bovendien niet getuigt van de voor een zinvolle discussie nodige waardering voor iemands overtuiging.

De schrijvers schijnen o.a. niet te beseffen, dat de voorkeur voor socialisatie geen dogmatisch socialistische leerstelling is, maar de resultante van politieke doelstelling, economisch inzicht en aangelegd doelmatigheids criterium. Politiek gaat het om de vraag of men al dan niet vrede heeft met „de verregaande economische ongelijkheid” en economisch om de vraag of deze ongelijkheid „onverbreekelijk verbonden is met de structuur van de kapitalistische samenleving”. Zijn de antwoorden op deze vragen respectievelijk nee en ja, dan doet de vraag, onder welk economisch stelsel het welvaartsniveau het hoogst zal zijn, weinig ter zake. De hogere welvaart kan mij gestolen worden, wanneer het daarvoor noodzakelijk zou zijn, dat bijv. een all round timmerman, die voor de uitoefening van zijn beroep een veelvoud nodig heeft van de hoeveelheid kennis, welke nodig is om het beroep van hoogleraar in de economie te kunnen uitoefenen, *minder* zou moeten *blijven* verdienen dan deze hoogleraar. Deze economische ongelijkheid is voor de lager betaalden een discriminatie, welks opheffing volgens in brede volkslagen levende op-

vatting de hoogste prioriteit dient te hebben. Dit is geen marxistische leerstelling in die zin, dat Marx deze zou hebben uitgevonden. In feite lag ook aan de Franse revolutie, toen de derde stand rebelleerde tegen de heersende adel en de geestelijkheid, dezelfde idee ten grondslag. De liberale en de socialistische denkwereld zijn twee loten van dezelfde stam. De socialisten gaan alleen een stap verder. De derde stand vroeg tijdens de Franse revolutie de politieke democratie; Marx vroeg tevens de sociale democratie.

Marx' economische inzichten staan — met uitzondering van zijn meerwaardetheorie — causaal los van zijn maatschappijbeschouwing. Maar, geheel in overeenstemming met de taak van de economische wetenschap, heeft hij, gebaseerd op zijn economische inzichten, de politieke lijn aangegeven waarlangs de sociale democratie gerealiseerd zou kunnen worden. En nu is het voor de onderhavige materie helemaal niet belangrijk in hoeverre Marx' *economische* theorieën al dan niet juist zijn. Belangrijk is slechts, dat blijkens een serie zéér ernstige verkiezingsnederlagen van de P.v.d.A. en blijkens enige, voor Nederlandse verhoudingen zeer ongewone, verkiezingssuccessen van nieuw opgekomen partijgroeperingen, brede volkslagen ondanks stijgende welvaart in toenemende mate géén vrede hebben met het prolongeren van de economische discriminatie. Ten aanzien van de P.v.d.A. is het voorts belangrijk of deze partij zal trachten het verloren terrein te herwinnen, door in de politieke doelstelling aan de economische gelijkheid de hoogste prioriteit te verlenen; óf dat de P.v.d.A. de uit politiek onbehagen losgeslagenen aan hun lot wil overlaten. Besluit de P.v.d.A. in overeenstemming met de politieke wil van brede volkslagen tot het eerste, dan ligt het op de weg van de P.v.d.A.-economen om zich te beraden op de vraag langs welke weg de politieke doelstelling gerealiseerd zal kunnen worden. Het gistingproces in de confessionele partijen wijst er op, dat ook daar de gedachten zich in socialistische richting ontwikkelen. Zal de P.v.d.A. dan achter kunnen blijven? De door Prof. Heertje en Drs. Halberstadt impliciet uitgesproken bewering, dat socialisatie opheffing van het marktmechanisme en volledige centralisatie van de investeringsbeslissingen inhoudt, komt me voor ontsproten te zijn aan angst voor de ter linker zijde nagestreefde nivelering.

Uiteraard dient een politieke doelstelling technisch realiseerbaar te zijn. Het *blijft* onmogelijk uit één varken drie hammen te snijden. Maar het moet mogelijk zijn een economisch systeem uit te denken, waarbij de beide hammen eerlijk verdeeld worden. De vraag, of onder dat systeem het varken misschien minder vet zal worden en bijgevolg de hammen minder zwaar, zodat er minder te verdelen zal zijn, kunnen we buiten de discussie laten, indien we er van willen uitgaan, dat bij het huidige welvaartsniveau de eerlijke verdeling belangrijker is dan de maximale groei.

In hoeverre voor het realiseren van de onderhavige politieke doelstelling Marx' economische theorieën in het jaar 1967 e.v. nog waarde hebben, is een vraag die door terzake kundige economen beantwoord dient te worden. Maar minstens even noodzakelijk zal het zijn de vraag te onderzoeken in hoeverre de naoorlogse economische inzichten herziening behoeven. Het staat immers vast, dat de op deze inzichten gebaseerde 20 jaar naoorlogse economische politiek ons op de weg naar economische gelijkheid geen stap verder heeft gebracht. Bovendien zijn we nog steeds de speelbal van de kapitalistische conjunctuur. Het vrijwel alom heersende tekort aan economisch inzicht

is een toenemend gevaar voor de politieke vrijheid, doordat, naarmate de economische ontwikkeling het politieke onbehagen doet toenemen, de bestuurders in toenemende mate de neiging vertonen hun slinkende aanhang met dictatoriale middelen bij elkaar te houden. De vakbeweging is hierin voorgegaan door te streven naar verplichte bijdragen van de ongeorganiseerden. De politici zijn bezig te volgen door te streven naar een herziening van de kieswet, die moet verhinderen, dat de ontevreden in het stemhokje uiting aan hun onbehagen kunnen geven. Niet het inslaan van nieuwe wegen ten aanzien van de te voeren economische politiek, maar het krampachtig vasthouden aan gevestigde machtsposities veroorzaakt de politieke ontreding.

Emmen.

J. KUITERMAN.

Naschrift

WIJ zijn de heer Kuiterman erkentelijk voor zijn opmerkingen n.a.v. onze poging een openbare gedachtenwisseling omtrent een „Plan van Structuurehervormingen” van Nieuw Links in de P.v.d.A. te bevorderen. Zijn reactie is deels van (partij-)politieke, deels van emotionele en ook van economische aard. Wij maken gaarne de volgende kanttekeningen.

1. De politieke discussie over dit Plan is van groot belang voor kringen in en buiten de P.v.d.A., zoals de laatste tijd zeer duidelijk blijkt. De heer Kuiterman suggereert dat wij dit „intern meningsverschil” ten onrechte in de openbaarheid hebben gebracht. Dit verwijt is ongefundeerd. Immers, reeds vóór de verschijning van ons artikel werd een brochure over het toen reeds vastgestelde Plan aangekondigd. Maar bovendien hebben minstens twee economen van oorspronkelijk nieuw-linkse signatuur in het openbaar te kennen gegeven dit Plan op essentiële punten af te wijzen (zie bijv. het artikel van Hans van der Doel in *Vrij Nederland* van 26 juli jl.).

2. Met belangstelling namen wij kennis van de opvatting van de heer Kuiterman dat de voorkeur voor socialisatie de „... resultante van politieke doelstelling, economisch inzicht en aangelegd doelmatigheids criterium” is. Zoals wij reeds betoogden, kan men op grond van economische inzichten en het aanleggen van doelmatigheids criteria in concrete gevallen evenzeer tot de conclusie komen dat socialisatie ongewenst is. Overigens is het betreurenswaardig dat de heer Kuiterman nalaat een duidelijke bewijsvoering te leveren voor de samenhang tussen de door hem voorgestane nationalisaties en de herverdeling van de inkomens. Zoals bekend is dit de hoofdstelling van het economisch programma van Nieuw Links. Bovendien onderscheidt de inzender niet duidelijk tussen enerzijds de eigendom van de produktiemiddelen en anderzijds de meest doelmatige en rechtvaardige verdeling van de produktie. In dit verband achten wij het van betekenis dat de vakbeweging tot op heden niet heeft laten blijken de voorkeur van Nieuw Links te delen voor nationalisaties en voor een gecentraliseerd investeringsbeleid, uitsluitend in handen van de overheid.

3. Ook wij menen dat er moet worden gestreefd naar een redelijker inkomensverdeling en dat dit vraagstuk de voortdurende aandacht van de overheid moet hebben. In de loop van de tijd is er belangrijke voortgang geboekt bij dit streven, o.m. door de diverse sociale maatregelen en het minimumloon. De invloed die de overheidsfinanciën op de inkomensverdeling uitoefenen, is echter ternauwer-

nood aantoonbaar. Fundamenteel onderzoek op dit terrein is nog maar net begonnen.

4. Wij begrijpen wel dat de heer Kuiterman de verdeling belangrijker vindt dan de groei. Daarmede wordt immers de weg vrijgemaakt te pleiten voor ongebreidelde nationalisaties, ook al hebben deze niet het effect dat de heer Kuiterman en de zijnen ervan verwachten. Het teleurstellende is altijd weer dat zovelen — ook de aanhangers van Nieuw Links — het experiment van node hebben om tot het inzicht te komen „dat zij het zo niet bedoeld hebben”. Wij hebben aan experimenten die de groei wezenlijk aantasten geen behoefte.

Naarden.
Amstelveen.

A. HEERTJE.
V. HALBERSTADT.

Sociaal verzekeringsbeleid in een impasse

IN *E.-S.B.* van 28 juni jl. („Sociaal verzekeringsbeleid in impasse”) schrijft Drs. J. P. de Heij over het zijns inziens vastgelopen sociale verzekeringsbeleid op langere termijn. Zijn aandacht gaat daarbij vooral uit naar de verplichte verzekeringen, waaronder ook de zelfstandigen vallen. Resumerend komt hij tot de conclusie dat de huidige premielast (AOW, AWW, AKW) van 12,3 pCt. een zware last vormt, dat invoering in 1967 van WAO, AWZ en uitkeringen aan geboren invaliden deze last zouden opvoeren tot 17,7 pCt. en dat een autonome stijging tot 19,7 pCt. in 1980 in het verschiet ligt. Dit laatste is dan welhaast ondraaglijk.

Wanneer deze zaken in een wat algemener perspectief gezien worden, verdwijnt deze verontrusting. Misschien niet bij Drs. de Heij, maar wél bij de lezers van zijn beschouwing. Een groei van de inkomens met 50 pCt. in de periode die ons van 1980 scheidt, is immers geen onaannemelijke veronderstelling. Zulks betekent dat de inkomens (na premie-af trek) zullen groeien van 87,7 tot 120,5 oftewel 37 pCt. Het is — althans voor mij — niet in te zien in hoeverre een dergelijke verbetering gekenschetst moet worden als een ondraaglijke last.

Een andere vraag die Drs. de Heij in zijn beschouwingen betreft, is de overheidsbijdrage in de sociale verzekering. Zouden de voor 1967 geplande volksverzekeringen (WAO, AWZ, geboren invaliden) door de overheid bekostigd worden, dan ware hiermee een bedrag gemoeid van ruim f. 2 mrd., namelijk (17,7 pCt. — 12,3 pCt.) × het premieplichtig inkomen van ruim f. 40 mrd. Zulks staat dan tegenover belastinginkomsten in 1966 van:

ca. f. 10 mrd. voor de belastingen op inkomen en vermogen;
ca. f. 7½ mrd. voor de kostprijsverhogende belastingen.

Daarbij dient te worden bedacht, dat de indirecte belastingen (in Nederland ca. 45 pCt. van de totale opbrengst gevend) in de overige EEG-staten liggen op: Duitsland 57 pCt., Italië 70 pCt., België 60 pCt. en Frankrijk 74 pCt. Bij een benadering van deze buitenlandse percentages zou de Nederlandse belastingopbrengst verdeeld moeten worden in f. 7 mrd. directe en f. 10½ mrd. indirecte belastingen. Een dergelijke drastische ingreep kan, hoe langzaam ze ook uitgevoerd zou worden, niet anders dan drukverschuiwend werken en er is daarom gerede aanleiding om de genoemde f. 2 mrd. in het overheidsbudget op te nemen. De verhouding zou dan ongeveer worden: f. 8 mrd. directe en f. 11½ mrd. indirecte belastingen. Op die wijze zouden de lagere inkomensstrekkers althans ten dele ontlast worden van de op hen relatief

zwaar drukkende verhoging der volksverzekeringspremies. Welke maatregelen verder nodig zijn om tot een redelijker verdeling van het nationaal inkomen te komen, blijft hier buiten beschouwing.

Amsterdam.

J. VARKEVISSER.

Naschrift

DE heer Varkevisser heeft gelijk; zijn beschouwing heeft mijn verontrusting niet weggenomen. Ik neem aan dat ik niet de enige ben. Een verplichte premie-last van circa 1/5 van het inkomen ten behoeve van bodemvoorzieningen zal ondanks een groeiend inkomen als een zware last worden ervaren. Tegenover hopelijk groeiende inkomens zullen groeiende behoeften aan middelen staan, die zich wat de zelfstandigen betreft niet alleen zullen manifesteren in de gezins-, maar ook in de bedrijfs-huishouding. Het rekensommetje van de heer Varkevisser lijkt mij daarom geen grote praktische waarde te bezitten.

Het vraagstuk van de overheidsbijdragen in de sociale verzekering benadert de heer Varkevisser wel erg simplistisch. In het kader van een verschuiving van de druk van de directe naar de indirecte belastingen zou de totale belastingdruk met circa 11,5 pCt. moeten worden opgevoerd, waardoor in prijzen van 1967 f. 2 mrd. meer overheids-gelden beschikbaar zouden komen voor de financiering van de sociale zekerheid. Als dit recept enig realiteits-gehalte heeft, vraag ik mij af waarom een gezonde finan-ciering van de overheidstaak zulke grote problemen scheidt.

's-Gravenhage.

J. P. DE HEIJ.

MEDEDELINGEN VOOR ECONOMISTEN

ALBERT HEIJN STUDIEBEURS

Albert Heijn N.V. stelt dit jaar wederom een studie-beurs ter beschikking ter grootte van f. 10.000. Deze beurs is bestemd voor degene, die het doctoraal examen in enige faculteit heeft afgelegd en zijn (haar) studie wenst te vervolgen door het schrijven van een dissertatie of op andere wijze een post-doctorale studie wenst te onder-nemen.

De keuze van het te bestuderen onderwerp is vrij, mits er verband bestaat tussen dit onderwerp en de activi-teiten van de onderneming. Het studieprogramma is onderworpen aan de goedkeuring van Albert Heijn N.V. Aanmelding dient te geschieden vóór 31 december a.s. bij het Secretariaat van de Raad van Bestuur van Albert Heijn N.V., Westzijde 26, Zaandam, alwaar ook verdere inlichtingen zijn te verkrijgen.

VORMINGSPROGRAMMA'S IN BELEIDSVOERING

In september start het Vervolmakingscentrum voor Bedrijfsleiding van de Katholieke Universiteit te Leuven met een nieuwe reeks programma's in beleidsvoering. Nadere inlichtingen over deze programma's verstrekt het Vervolmakingscentrum voor Bedrijfsleiding, Mgr. La-deuzeplein 20 te Leuven. Na 1 oktober a.s.: Tiensestraat 86 te Leuven. Tel. 016/275.16-275.17.

Boekbesprekingen

L. H. Klaassen: *Area economic and social redevelopment. Guidelines for programmes.* Series Developing Job Opportunities No. 1, O.E.C.D., Parijs 1965, 113 blz., f. 18.

DE Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (O.E.S.O.), waarvan 21 landen lid zijn, stelt zich ten doel de economische groei, de werkgelegenheid en de internationale handel te bevorderen. Zij heeft de laatste jaren vooral brede bekendheid gekregen door rapporten over de economische situatie in de lid-staten. Haar front van actie is veel breder dan dit alleen. Haar studies over ontwikkelingslanden, landbouw en visserij, industrieel beheer, energievraagstukken en wetenschappelijk spuurwerk vormen een zeer vruchtbare bron voor beleidsorganen. Zij dragen bij tot het naar elkaar toegroeien van de volks-huishoudingen door kennisoverdracht.

Een van de directoraten is dat voor Manpower and Social Affairs. Het houdt zich bezig met een bepaald aspect van de economische groei, namelijk de optimalisering van de beschikbare mankracht. Deze wordt bevorderd door een grotere mobiliteit, regionale ontwikkeling, een goed sociaal klimaat en scholing en herscholing.

Dit directoraat heeft een nieuwe

serie publikaties geopend onder de titel *Methods of Developing Job Oppor-tunities*. De eerste is geschreven door Prof. Dr. L. H. Klaassen, directeur van het Nederlandsch Economisch Instituut en gaat over industriële noodgebieden. Zij is een methodologie met een praktisch-operationeel accent. De toegepaste onderzoekmethodes zijn ten dele econometrisch, maar met als uitgangspunt de directe bruikbaarheid. De analyse van het praktische beleid in verschillende landen is comparatief en draagt daardoor een algemeen karakter. Men treft in het werk dus noch een econometrische perfectie noch een copieerlust van het dagelijkse regionale leven aan. Daardoor is het zowel geschikt om het theoretische onder-zoek aan hogeschool en univer-siteit een praktische wending te geven, als om het gerichte praktische onder-zoek de zo nodige diepgang te ver-schaffen. De theorie is dus op de actie georiënteerd, het boek is met de handen gedacht, hetgeen de recensent waar wil maken.

De schrijver is er vooral op uit de

overwegend negatieve criteria te kriti-seren die leiden tot de aanwijzing als probleemgebied. Uit een overzicht van elf landen blijkt dat men er niet op *preventie* uit pleegt te zijn, maar op *repressie*. Het gevolg is dat het regionale beleid zelden past in een nationaal programma, al streven bijvoorbeeld Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk wel hiernaar.

De criteria zijn velerlei. De werk-loosheid — wanneer veel groter dan normaal, structureel, seizoenmatig, en op de jeugd betrekking hebbend — is er een van. Het inkomen per hoofd — fiscaal, bruto produkt, agrarisch of naar loonhoogte bekeken — is even-zeer gebruikelijk. Dan het vermogen per hoofd, de excessiviteit van de mi-gratie en de pendel, de industrialisatie-grad, een onevenwichtige structuur, een geringe bevolkingsdichtheid en een onvoldoende sociale en economische infrastructuur. Ietwat positiever getint zijn criteria als de industrialisatie-mogelijkheden, het algemene streven naar volledige werkgelegenheid (Zwe-den!), het kostenaspect, het streven naar flexibiliteit in de gebiedsafbake-ningen en de aanwezigheid van een groeicentrum.

Prof. Klaassen stelt zich positiever op. Hij ontwerpt een eenvoudig classificatieschema met als onderscheidingsmerken een inkomen en een inkomens toeneming onder of boven het nationale gemiddelde. Tussen de uitersten van welstands- en noodgebieden bevinden zich dan het potentieel en en het zich ontwikkelend noodgebied. In België zijn dit achtereenvolgens bijvoorbeeld Antwerpen, Henegouwen, Luik en de beide Vlaanderen. In de eerste moet een onnodige overconcentratie worden verhinderd, in de andere moeten een politiek van reconstructie, respectievelijk een van vertragende aanpassing en reconstructie en een van stimulering worden gevoerd.

Het meest instructief en oorspronkelijk zijn de twee operationele econometrische modellen, een benadering waarvan Klaassen de beperkingen duidelijk beseft. De „*structuurindex*” geeft het groeipotentieel aan op grond van de doseringen van de verschillende bedrijfstakken, met andere woorden: de toekomstige vraag naar arbeid. Deze kan gekwalificeerd worden als laag, gemiddeld en hoog en geeft met dezelfde hoedanigheden voor het aanbod een negenvoudige indeling met drie evenwichtsposities, drie maal een tekort en drie maal een overschot aan arbeidskrachten. Gekwalificeerd geven deze casusposities aan in hoeverre in- of uitwijking van bevolking onvermijdelijk is. Zo doet bijvoorbeeld het Schotse Toothill-rapport, maar ook — Klaassen vermeldt dit niet — het vijfde Franse plan. Ook dit voorbeeld is voor België uitgewerkt met als extremen Limburg (natuurlijke aanwas 15,8 pCt., groei werkgelegenheid 2,4 pCt. — overigens: in hoeveel jaar?) en Brabant (3,2 versus 7,7).

Een *gecompliceerder model* omvat variabelen als de natuurlijke bevolkingsgroei, het groeipotentieel, functies voor verzorgende en stuwende activiteiten, regionale loonverschillen en de mobiliteit van vraag naar en aanbod van arbeid, met twee vergelijkingen, een voor de bevolkingsgroei en een voor het inkomensverschil. Dit systeem wordt weer getoetst voor de Belgische provincies via een correlatierekening. Zo blijken inkomensverschillen tussen provincies globaal te verklaren te zijn uit de invloed van de natuurlijke bevolkingsgroei en de industriële groei. Invoering van een factor voor de kapitaalintensiteit zou nog grotere significantie hebben gegeven.

In het kort gaat de auteur met voorbeelden voor de Nederlandse pro-

vincies in op een historische-comparatieve methode, waarbij een regressie-analyse per bedrijfstak wordt omgezet in een prognose.

De vele andere belangwekkende verhandelingen kunnen in het kader van een bespreking slechts aangeduid worden. De financiële paradox dat rijke gebieden een ruimere schatkist hebben en zo hun voorsprong kunnen vergroten leidt tot de conclusie dat de regionale politiek centraal geleid moet worden (een *Finanzausgleich* als in de Bondsrepubliek is ontoereikend). Een politiek gericht op groeipolen moet de agglomeratie- en schaalbesparingen verwezenlijken (in Nederland zijn wel kernen, maar nauwelijks groeipolen). Een inzicht in het kosteneffect van verschillende faciliteiten ontbreekt (Nederland zou er goed aan doen hieraan meer aandacht te besteden). De auteur behandelt verder de elementen van een regionaal ontwikkelingsplan en van een „monitoring” basisonderzoek. Hij hecht meer waarde aan een onderzoek naar exportmogelijkheden dan aan regionale rekeningen. Verder gaat hij in op de noodzaak van arbeidsmarktstudies, van basisvoorwaarden van de infrastructuur (bestaande verbeteren of nieuwe?, met als uiterste nieuwe steden), op het verborgen potentieel en de ruimtelijke ordening.

Misschien is deze bespreking te lang uitgevallen, maar het boek verdient dit ten volle, zelfs al moet er nog plaats zijn voor enige detail-critiek. De auteur onderschat de objectiviteit van regionale instituten (blz. 16), die binnen het gewest het correlaat is van de te betrachten, verdelende rechtvaardigheid en buiten het gewest (zwakker) beperkt wordt door het geringe effect van het vrijblijvende.

Maar toegegeven: samenwerking met nationale instituten (wier opdrachten vaak lokaler zijn) zou methodologisch winst afwerpen. Elders trouwens ziet Klaassen het grote nut in van het inschakelen van „lokale leiders”. Onze ervaring is dat een serieus uitgevoerd regionaal onderzoekprogramma tot werkelijke ontdekkingen (als de Zee-landbrug over de Oosterschelde) en tot een zich zelf vervullende profetie (als het weten overtuigen van beleggers, woningbouwers e.d.) kan voeren.

De schrijver overschat de gemeentelijke financiële stimulansen (blz. 20), kon nog niet tot een uitwerking komen van een differentieel beleid (dat hebben we nog te goed) en onderschat de regionale statistiek (blz. 38). De beschrijving van Isards complex-analyse (blz. 76/7) is onjuist. Isard zoekt naar mengsels van bedrijvigheden waarvoor streken comparatieve voordelen hebben. De methode staat niet tussen de „economic base studies” en de regionale input-output-modellen. Iets meer nadruk op de samenhang in de trits studies-projecten-public relations ware wenselijk geweest. Het voorbeeld van Groningen als ontwikkelend noodgebied op grond van de aardgasvondsten is wat te optimistisch. Ik deel graag Klaassens kritiek op de in Nederland te ver doorgevoerde en weinig economisch gefundeerde planologie.

Dit eerste deel is een zeer gelukkige greep van de initiatiefnemers tot de nieuwe serie. Zij zal op de duur bijdragen tot meer normalisatie. Maar bovenal: hoezeer kan Nederland, waar de regionale economie zelf een „distressed area” is, dit geschrift voor zijn regionaal beleid gebruiken.

Middelburg.

M. C. VERBURG.

Henri Brugmans: Vingt ans d'Europe. Témoignages 1946-1966. Cahiers de Bruges, N.S. 16, De Tempel, Brugge 1966, 362 blz., Bfr. 400.

IN deze bundel redevoeringen en artikelen, bijeengebracht ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag, geeft de auteur, rector van het Europa College in Brugge, een doorsnee van het Europees federalisme gedurende de laatste twintig jaren. Hij doet dat in vijf talen: Frans, Engels, Duits, Nederlands en Italiaans. De artikelen zijn daarbij min of meer chronologisch gegroepeerd rond de verschillende fasen, die de federalistische beweging tot dusver hebben gekenmerkt.

In de naoorlogse jaren tot 1954 heeft het federalisme een bijzonder grote invloed gehad op de politieke constellatie in Europa en heeft het de weg bereid voor de Europese Gemeenschappen. Daarbij is Brugmans veelal als de federalistische woordvoerder opgetreden. In zijn dikwijls bewogen betoog zijn de bestrijding van nationalisme, communisme en centralisme en het pleiten voor supranationaliteit steeds weerkerende thema's. Het federalisme is erin geslaagd de Frans-

Duitse tegenstellingen te overbruggen en het kan ook het antwoord bieden voor actuele vraagstukken als de Duitse hereniging en een volwaardig „partnership” met de Verenigde Staten.

Voor een federaal Europa heeft Brugmans steeds een historische taak voor ogen gestaan als een wereldmacht, als een „Magna Europa”. In dit opzicht nadert zijn visie de gaulistische. Zijn belangrijkste verwijt aan het adres van De Gaulle is echter, dat deze „grandeur” van een kleine staat nastreeft, terwijl hij, met een *verenigd* Europa, namens een wereldmacht zou kunnen spreken. Dat Brugmans echter

niet ijvert voor een Europese superstaat gebaseerd op een nieuw nationalisme, blijkt uit zijn herhaalde opmerking dat een federaal Europa een democratische structuur behoeft waarin de kleinere geografische eenheden hun eigen functie en de werknemers medezeggenschap hebben. Na twintig jaren bepleit het federalisme dus nog steeds structurele maatschappelijke veranderingen, maar het is niet meer zo ambitieus en visionair, nu de integratie zich vooral op het technische en functionele vlak voltrekt. De federalist zelf is thans „un homme plus sage et plus attristé”.

Leiden.

E. A. ALKEMA.

Prof. Mr. J. Valkhoff: Vermaatschappelijkt vermogensrecht in het nieuwe B.W. Afscheidscollege. W. E. J. Tjeenk Willink, Zwolle 1967, 19 blz., f. 3.

Mr. J. M. Middag: Beheer en bemiddeling bij onroerend goed. Serie Recht en praktijk, no. 6a. Æ. E. Kluwer, Deventer 1967, 194 blz., f. 16,50.

In dit tweede deel van *Bouw- en woningrecht* worden o.m. behandeld de huur en verhuur, de verzekering en de makelaardij.

De auteur, Algemeen secretaris van de Nederlandse Bond van Makelaars in onroerende goederen, gaat uitvoerig in op actuele zaken als de op 1 januari jl. in werking getreden wettelijke regeling op de makelaardij en het bij de Tweede Kamer aanhangige wetsontwerp op de huur en verhuur van bedrijfsruimte.

Recente publikaties

Victor Zarnowitz: An Appraisal of Short-Term Economic Forecasts. Occasional Paper 104, National Bureau of Economic Research. Columbia University Press, New York 1967, 144 blz.

Dit rapport is een van de produkten van een lopend project van het N.B.E.R., een studie waarin kortetermijnvoorspellingen van de macro-economische activiteiten in de Verenigde Staten op hun nauwkeurigheid worden getest.

Inhoud (verkort): A collection of aggregative economic forecasts - Measurement and presentation of basic data - Short-run variations in forecasters' performance - Summary measures and types of error - Time span of forecasts and predictive accuracy - Yardsticks of predictive performance - Comparative advantages of types of forecasts - Related studies and plans.

Yngve Larsson, Pieter de Wolff en Lauchlin Currie: Governmental Planning and Political Economy. Royer Lectures, University of California. Institute of Business and Economic Research, Berkeley 1967, 114 blz., \$ 3.

Inhoud:

- Yngve Larsson - Municipal, regional and national planning in Sweden.
- Pieter de Wolff - Central planning in the Netherlands.
- Lauchlin Currie - Planning in a free enterprise economy: the case of the U.S.A.

• Lauchlin Currie - Planning and the free enterprise system in the developing world.

• Pieter de Wolff - The use of mathematical models in planning.

F. M. M. Lewes: Statistics of the British economy. Allen & Unwin, Londen 1967, 200 blz., 30 sh.

Dit boek bedoelt een handleiding te zijn voor allen die zich met de Britse economie bezighouden en daartoe Engelse economische statistieken dienen te gebruiken en te interpreteren. De auteur tracht daarbij vooral de economische inhoud van gepubliceerde statistieken toe te lichten, alsmede hun relatie tot de theoretisch-economische begrippen. De nadruk is gelegd op de rekeningenstelsels, zoals deze worden gebruikt in belangrijke publikaties als *National Income and Expenditure* en *United Kingdom Balance of Payments*, en op de wijze waarop andere statistieken op deze laatste twee zijn geënt.

Inhoud (verkort): Labour - Production - Distribution and Household Spending - Transport - Companies - Finance - Overseas trade and payments - National accounting.

Drs. S. Muller: Administratief-technische hulpmiddelen en organisatie (openbare les). N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn 1967, 27 blz., f. 3,50.

Reinhold Stecher: De organisatie van de verkoopconferentie (Verkaufstagungen und Vertreterbesprechungen richtig organisieren. Vert. door Dr. G. van Reenen). G. J. A. Ruys, Amsterdam 1967, 142 blz., f. 11,50.

Een van de middelen tot een goede instructie en bezieling van de vertegenwoordigers is de verkoopconferentie.

De auteur bespreekt het wat, waarom wanneer en hoe van verkoopconferenties, de organisatie ervan, hulpmiddelen, het thema enz. Zo ook van de wat eenvoudiger vertegenwoordigersbesprekingen.

Een praktijkboekje bij uitstek.

Börje Kragh: Financial Long-Term Planning. Occasional Paper 4. National Institute of Economic Research, Stockholm 1967, 157 blz., Sw. kr. 8.

Het eerste deel van een Zweedse regeringsnota, welke beoogde de ontwikkelingen van de Zweedse economie op lange termijn te analyseren met betrekking tot de richting en de ontwikkeling van de besparingen en de gevolgen daarvan voor de economische politiek.

Inhoud (verkort): Household saving 1955-1964; Distribution of saving and liquidity 1955-1964; Developments in the credit market in 1955-1964; Experiences in other countries; Household saving and tax gap in 1970; Distribution of saving and needs for finance in 1970; Credit market in 1970.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

DE verruiming welke doorgaans in het midden van de maand op de geldmarkt pleegt op te treden kwam, zoals de laatste maanden gebruikelijk, ook in augustus tot uiting in een etappegewijze daling van de rente voor daggeldleningen: in 4 opeenvolgende dagen werd het tarief telkens met $\frac{1}{2}$ pCt. verlaagd. Het kwam daarmee op $2\frac{1}{2}$ pCt., een peil dat sedert oktober 1965 niet meer was bereikt. De gebruikelijke ultimoverkapping deed — ook al weer volgens de traditie der laatste maanden — de callrente in de laatste dagen van de maand in enkele etappes weer op het oude niveau van $4\frac{1}{2}$ belanden. Fundamenteel is er overigens in de afgelopen zomer, sinds De Nederlandsche Bank de restrictiebepalingen voor de korte en lange kredietverlening door de banken aan de private sector besloot op te heffen, op de geldmarkt weinig veranderd (zoals men weet zijn de restricties ten aanzien van de korte-kredietverlening aan de lagere overheid van kracht gebleven). Er bleven in het algemeen spanningen bestaan, hoofdzakelijk als gevolg van de sterke uitzetting van de bankpapiercirculatie voor de zomervakanties en van de behoefte van de Staat aan kasmiddelen. Vooral in de eerste zomermaanden was er een vrij geconcentreerde vraag naar kasgeldleningen door de Staat, alsmede — door de beperkte mogelijkheid tot consolidatie op de kapitaalmarkt — door de gemeenten en de Bank voor Nederlandse Gemeenten. In augustus werd de markt wat rustiger en de tarieven voor kasgeldleningen kwamen — overigens zonder veel affaire — tegen het einde van de maanden $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ pCt. lager te liggen dan enige weken tevoren. Als gevolg hiervan is de discrepantie tussen de rente voor kasgeld en voor deposito's zo gering geworden — deels zelfs nihil — dat vele geldgevers aan dit laatste de voorkeur geven. Een verdere stijging van de omvang der termijndeposito's lijkt om deze reden dan ook niet uitgesloten.

KAPITAALMARKT

BIJ de spaarbanken is juli een goede maand geweest. Het positieve spaarverschil bedroeg in deze maand bij Rijkspostspaarbank, algemene spaarbanken en boerenleenbanken tezamen f. 230,6 mln., dat is ca. een kwart van het totaal der eerste 7 maanden.

	jan.-juli 1966	jan.-juli 1967
Rijkspostspaarbank	f. 91,8 mln.	f. 107,6 mln.
Algemene spaarbanken	f. 298,7 mln.	f. 343,7 mln.
Boerenleenbanken	f. 305,2 mln.	f. 471,0 mln.
Totaal	f. 695,7 mln.	f. 922,3 mln.

Evenals in vorige maanden namen ook ditmaal de boerenleenbanken het leeuwedeel van de stijging voor hun rekening. Van de handelsbanken zijn nog slechts de cijfers over zes maanden bekend: in deze periode beliepen de besparingen bij deze instellingen reeds f. 524,2 mln. en de indruk bestaat, dat juli de spaartegoeden verder heeft doen stijgen. De eerste zeven maanden van het vorig jaar leverden hier een bedrag van f. 301,1 mln. aan netto besparingen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	25 aug. 1967	1 sept. 1967
Algemeen	270	336 — 268	332	336
Internationale concerns	351	446 — 343	434	446
Industrie	269	335 — 270	333	332
Scheepvaart	108	121 — 103	115	114
Banken en verzekering	154	184 — 155	183	182
Handel onz.	138	161 — 138	160	158

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 105,85	f. 116,50
Unilever, cert.	f. 86	f. 102	f. 106,85
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 135,55	f. 135,75
A.K.U.	f. 53,80	f. 55,45	f. 53,50
K.L.M.	f. 352	f. 285	f. 287
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 92	f. 93,40
E.M.S., nieuwe	—	f. 31,80	f. 38
Kon. Zout-Ketjen	463	738	732
Zwanenberg-Organon	f. 152,70	f. 184,50	f. 183
Robeco	f. 193	f. 216,35	f. 217,50

New York.

Dow Jones Industrials	786	927 — 786	894	901
-----------------------------	-----	-----------	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,10	6,10
Aandelen: internationales b) ..	5,0	.	4,4
lokales b)	5,1	.	4,4
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Drs. R. L. BOISSEVAIN.

Overweegt U eens ook **E.-S.B.** in Uw publiciteit te betrekken!!!

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

- Prof. P. Hennipman,
- Prof. A. M. de Jong,
- Prof. F. J. de Jong,
- Prof. P. B. Kreukniet,
- Prof. H. W. Lambers,
- Prof. J. Tinbergen,
- Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN

Bij de Technische Hogeschool te Eindhoven komt de functie vrij van

HOOFD van het bureau PLANNING EN ORGANISATIE

Het bureau is een permanent staforgaan ten dienste van het bestuur van de hogeschool ter bestudering van de economische en organisatorische aspecten van het beleid op korte en lange termijn.

Het vormt met het bureau algemene en juridische zaken en het bureau voorlichting de Dienst Algemene Zaken.

De gedachten gaan uit naar een econoom of een ingenieur (of een functionaris met gelijkwaardige opleiding) met ervaring op kwantitatief economisch en organisatorisch terrein en met belangstelling voor sociale structuren en voor de specifieke organisatieproblematiek van een instelling voor wetenschappelijk onderwijs.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij Mr. P. van Werkum (telefoon (040) 3 32 22, toestel no. 2211).

Leeftijd ten minste 35 jaar.

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van nummer V 1624, te richten aan het hoofd van de centrale personeelsdienst van de technische hogeschool, Insulindelaan 2, Eindhoven.

Een veelzijdig, omvangrijk, in toenemende mate expanderend bedrijf vraagt voor haar te Rotterdam gevestigd Hoofdkantoor een

administratief organisator

met bedrijfseconomische opleiding.

- Hem wordt de functie aangeboden van Leider van de Afdeling Management Systemen.
- Dit is een staffunctie (met lijnaspecten) op de Afdeling Organisatie.
- Zijn taak wordt het bestuderen en vernieuwen van administratieve systemen.

Candidaten dienen ervaring te hebben opgedaan in budgettering met het standard cost system. Kunnen zij bovendien terugzien op accountants-ervaring dan worden daardoor hun kansen in het betreffende bedrijf duidelijk groter. Kennis van het werken met computers strekt tot aanbeveling. Leeftijd tussen 30 en 35 jaar.

De op gang zijnde activiteiten naar buiten van bedoeld bedrijf maken het ongewenst de naam te noemen. Daarom wordt U verzocht met inkt een brief te schrijven, die zeer discreet behandeld zal worden en die onder letters Dw te zenden aan

W. VERSCHOOR en Drs J. C. OUDSHOORN
Psychologisch Adviseurs
Coolsingel 57 - Rotterdam

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds E.-S.B. In: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING E.-S.B., POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (0 10) 26 02 60

Bureau voor Marketing Management

Dr. A. D. Bonnet

Voor de juiste verkoopplanning
en budgettering

Huize 't Eiland - Bergambacht - telefoon 01825-607

HET BESTUUR

van de

WILLEM ARNTSZ STICHTING

verantwoordelijk voor het beheer over enige psychiatrische
ziekenhuizen en aanverwante instellingen in de provincie
Utrecht zoekt contact met een jongere

ECONOOM OF JURIST

welke een uitgesproken belangstelling heeft voor

BESTUURS- EN BEHEERSZAKEN

Hij krijgt de gelegenheid zich intern zowel als extern uitvoerig te verdiepen in de vraagstukken die inherent zijn aan het bestuur en beheer van psychiatrische ziekenhuizen en instellingen; zijn eigen taak zal daarbij geleidelijk aan in omvang toenemen. Met de keuze van deze functionaris wordt gehoopt het opvolgingsvraagstuk op te lossen dat over enige jaren ontstaat als de huidige algemene administrateur met pensioen gaat. Enkele jaren bedrijfservaring is vereist. Woning is beschikbaar. De honorering ligt op een niveau vergelijkbaar met de salariëring voor gelijksoortige functies in het bedrijfsleven.

Bij de vervulling van deze vacature wordt geadviseerd door de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, Witte-vrouwenkade 6, Utrecht.

Belangstellenden gelieven hun eigenhandig geschreven sollicitaties, voorzien van ruime informatie, te richten tot de Voorzitter van het College van Regenten, Mr. A. P. Korthals Altes, Dribergseweg 1, Zeist.

DRS. F. L. G. SLOOFF

DE WEGWIJZER VOOR DE BELEGGER

een in begrijpelijke taal geschreven,
uiterst praktisch gidsje dat elke
particuliere belegger (of a.s.
belegger) steeds bij de hand
dient te hebben.

prijs **2.75**

★
Te bestellen bij Uw boekhandelaar dan
wel rechtstreeks bij de uitgever N.V.
Koninklijke Nederlandse Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants te Schiedam.

U wilt mijnheer zelf spreken?

en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., vooral in het laatste halfjaar, is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 -
Schiedam